

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ У МІСТАХ ТА ІНШИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТАХ

§ 1. Урбанізація як фактор впливу на навколишнє природне середовище: виклики сьогодення та шляхи вирішення

Урбанізація – одна з провідних світових тенденцій ХХІ ст., яка суттєво впливає на економічну, соціальну й екологічну сфери людського буття. Стрімкі темпи урбанізації та швидке зростання її масштабів стало однією з особливостей розвитку сучасного світу. Якщо ще 100 років тому процеси урбанізації були притаманні тільки промислово розвинутим країнам, то нині вони набули глобальних масштабів. За даними Світового банку, 3 млрд людей – майже половина населення світу – нині проживає в містах. Разом із тим ще в 1800 р. в містах проживало тільки 2% населення; у 1950 р. 30% населення світу вважалися міськими жителями. Щодня в міста переїжджає майже 180 тис. людей, а в країнах, що розвиваються, міське населення зростає на 60 млн людей щороку¹. Поширенню урбанізаційних процесів у світі сприяє також прискорене зростання міст-гігантів, розпочате у світі з другої половини ХХ ст., а також підвищення ролі міста в розвитку держави.

Урбанізація (від латин. *Urbanus* – міський) – це історичний процес швидкого зростання старих і появи нових міст, а також підвищення їх ролі в культурному, економічному житті суспільства; надання чомунбудь рис, особливостей, характерних для міста². Уперше термін

¹ Urban health. *World Health Organization* : офіц. вебсайт. URL: https://www.who.int/health-topics/urban-health#tab=tab_1 (дата звернення: 22.05.2023).

² Екологічне право України : підручник / А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова, А. К. Соколова та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана. Харків : Право, 2019. С. 348.

«урбанізація» було використано в Іспанії в 1867 р. задля позначення процесів розростання міських поселень, а також збільшення кількості міст і зростання міського населення¹. Разом із тим початок наукового дослідження процесів урбанізації береться тільки крізь призму економічних поглядів у другій половині ХХ ст. Поступово виникає низка нових підходів і концепцій в означеній сфері. В якості прикладу можна навести «екологічний урбанізм», походження якого пов'язується ще з творчістю грецького лікаря Гіпократата, який у своєму творі «*Airs, Waters, Places*» описав вплив «повітря, води та місць» на здоров'я людей і громад². Додамо, що римський архітектор Vitruvius ще на початку I ст. н. е. написав рекомендації щодо орієнтації та розташування будівель і вулиць у містах, а також необхідність їх відповідності сезонним моделям сонця і вітру, які в середині XV ст. були значно розширені в трактаті архітектора Леона Баттіста Альберті «Про архітектуру», основною ідеєю якого стало те, що розміщення міст і дизайн вулиць, площ і будівель повинні бути пристосовані до характеру їх оточення, щоб міста могли сприяти здоров'ю, безпеці та зручності³.

Наприкінці ХХ ст. формується новий підхід до містобудування та регіонального планування – «ландшафтний урбанізм» (*Landscape urbanism*), в основі якого знаходиться ідея ландшафтного дизайну міста. З'являються такі нові поняття, як міський ландшафт, урболандшафт, міський пейзаж тощо. Крім того, поступово формується нова наука – урбоекологія як комплекс містобудівних, медико-біологічних, географічних, економічних і технічних наук, які в рамках екології людини вивчають взаємодію виробничої і невиробничої діяльності людини з навколишнім природним середовищем на території населених місць і їх систем. Фактично урбоекологія – це наука про взаємозв'язки і взаємодію в часі і просторі двох систем – міської (у складі підсистем – соціальної, технічної, енергетичної, інформаційної, керівної, адміністративної та ін.) і природної, а також про ноосферне управління ур-

¹ Балуева О. В. Урбанізаційні процеси: аналіз світових тенденцій. *Економіка та держава*. 2011. №6. С. 53–56.

² Spiro A. W. *The Granite Garden: Urban Nature and Human Design*. Basic Books, 1985. P. 312.

³ Alberti L. B. *The Ten Books on Architecture*. Dover Publications Inc. : New ed. of 1755 ed., 1987. P. 33–36.

боекосистемами¹. Метою урбоекології є дослідження шляхів і розробка рішень у процесі містобудівної діяльності, спрямованих не тільки на забезпечення конституційного права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, але і на всебічну раціоналізацію природокористування, охорону навколишнього природного середовища та екологізацію найважливіших соціально-економічних процесів у межах регіонів, міських агломерацій, міст і окремих їх частин².

Потрібно відзначити, що проблематика урбанізації як фактора впливу на довкілля, а також окремі аспекти правового регулювання використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища в населених пунктах були предметом дослідження і низки фахівців у галузі права³. Так, на рівні дисертаційного дослідження порушувалися проблемні питання: правового забезпечення екологічних програм населених пунктів (А. Г. Бобкова, 1991)⁴, формування механізму державного управління земельними ресурсами населених пунктів (В. Ю. Пересоляк, 2006)⁵, правового регулювання цільового використання земель у межах населених пунктів України (І. І. Сіряченко, 2013)⁶, правового регулювання використання земель для містобудівних потреб в Україні (Ю. В. Кондратенко, 2014)⁷, правових засад зонування земель в населених пунктах (І. В. Ігнатенко, 2014)⁸, правового режиму об'єктів рослинного світу в населених

¹ Франчук Г. М., Запорожець О. І., Архіпова Г. І. Урбоекологія і техноекоекологія : підручник. Київ : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2011. С. 12. URL: <https://dspace.nuft.edu.ua/jspui/handle/123456789/5892> (дата звернення: 25.05.2023).

² Екологічне право : навч. посіб. / Резворович К. Р., Юнін О. С., Кірін Р. С. та ін. Дніпро : Вид. Біла К. О., 2020. С. 273. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/5077/1/Екологічне%20право__МАКЕТ.pdf (дата звернення: 25.05.2023).

³ Гаврильців М. Правове забезпечення охорони навколишнього природного середовища у міських населених пунктах України. *Підприємництво, господарство і право*. 2010. №9. С. 24–27.

⁴ Бобкова А. Г. Правовое обеспечение экологических программ населенных пунктов : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харьков, 1991. 178 с.

⁵ Пересоляк В. Ю. Формування механізму державного управління земельними ресурсами населених пунктів : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Львів, 2006. 20 с.

⁶ Сіряченко І. І. Правове регулювання цільового використання земель в межах населених пунктів України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Одеса, 2013. 177 с.

⁷ Кондратенко Ю. В. Правове регулювання використання земель для містобудівних потреб в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2014. 21 с.

⁸ Ігнатенко І. В. Правові засади зонування земель у межах населених пунктів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2014. 213 с.

пунктах (І. М. Шевердіна, 2014)¹, правового статусу міських населених пунктів України (В. С. Штефан, 2017)², правової охорони навколишнього середовища в містах (В. В. Джерелій, 2018)³, правової охорони довкілля в населених пунктах (О. М. Ткаченко, 2020)⁴ тощо.

Питання правової охорони довкілля в населених пунктах, а також еколого-правові та безпекові аспекти благоустрою населених пунктів, планування та забудови територій населених пунктів, особливості права природокористування в межах населених пунктів розкриваються в наукових роботах Г. В. Анісімової⁵, А. П. Гетьмана⁶, М. Гаврильціва⁷,

¹ Шевердіна І. М. Правовий режим об'єктів рослинного світу в населених пунктах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2014. 227 с.

² Штефан В. С. Правовий статус міських населених пунктів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2017. 20 с.

³ Джерелій В. В. Правова охорона навколишнього природного середовища в містах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2018. 228 с.

⁴ Ткаченко О. М. Правова охорона довкілля у населених пунктах : дис. ... канд. юрид. наук за спец. 081 «Право». Київ, 2020. 235 с.

⁵ Анісімова Г. В. Деякі особливості реалізації природних прав при використанні земель загального користування. *Проблеми законності*. 2009. Вип. 105. С. 95–106 ; Її ж. Теоретико-правові проблеми забезпечення вимог екологічної безпеки населення. *Екологічна та техногенна безпека населених пунктів України. Проблеми утилізації та видалення побутових та промислових відходів (еколого-соціальні, технічні та правові проблеми)* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 4–6 жовт. 2016 р.) / Держ. екол. акад. післядиплом. освіти та упр. ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Харків. обл. орг. Всеукр. еколог. ліги та ін. Харків, 2016. С. 94–99 ; Її ж. Теоретичні засади розвитку екологічного законодавства в контексті природно-правової доктрини : монографія. Харків : Право, 2019. 672 с.

⁶ Гетьман А. П., Здоровко Л. М. Регіональний екологічний контроль: теорія правового регулювання : монографія / Ін-т законодав. передбачень і прав. експертизи. Київ, 2004. 216 с. ; Гетьман А. П. Імплементация законодательства об обращении с отходами ЕС в правовую систему Украины. *Екологічна та техногенна безпека населених пунктів України. Проблеми утилізації та видалення побутових та промислових відходів (еколого-соціальні, технічні та правові проблеми)* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 4–6 жовт. 2016 р.) / Держ. екол. акад. післядиплом. освіти та упр. ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Харків. обл. орг. Всеукр. еколог. ліги та ін. Харків, 2016. С. 14–21 ; Його ж. Процесуальний порядок здійснення екологічного планування. *Вісник Академії правових наук України*. 1997. № 4 (11). С. 100–105.

⁷ Гаврильців М. Правове забезпечення охорони навколишнього природного середовища у міських населених пунктах України.

В. А. Зуєва¹, О. П. Ігнатенка², Р. С. Кіріна³, Ю. А. Краснової⁴, О. Є. Куш⁵, Л. В. Лейби⁶, Т. В. Лісової⁷, О. В. Лозо⁸, Н. Р. Малишевої⁹, В. В. Носіка¹⁰,

¹ Зуєв В. А. Організаційно-правові аспекти природокористування та охорони навколишнього природного середовища : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2003. 215 с.

² Ігнатенко О. П. Історичні та соціально-економічні передумови становлення сфери благоустрою населених пунктів. *Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України*. 2013. №2. С. 96–105 ; Його ж. Нормативно-правове регулювання сфери благоустрою населених пунктів. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2014. №2. С. 36–41.

³ Екологічне право : навч. посіб. / Резворович К. Р., Юнін О. С., Кірін Р. С. та ін. 318 с.

⁴ Краснова Ю. А. Правове регулювання екологічної безпеки в Україні : монографія. Київ : Алерта, 2013. 304 с.

⁵ Куш О. Є. Правове регулювання тримання тварин у населених пунктах: аспекти вдосконалення. *Проблеми законності*. 2010. Вип. 107. С. 238–244.

⁶ Лейба Л. В. Деякі аспекти встановлення та зміни меж населених пунктів. *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти* : матеріали «круглого столу» (м. Харків, 5 груд. 2014 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. С. 135–137.

⁷ Лісова Т. В. Генеральний план населеного пункту. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Харків : Право, 2016–. Т. 16 : Земельне право та аграрне право / редкол. : М. В. Шульга (голова), В. В. Носік (заст. голови) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2019. С. 84–89.

⁸ Лозо О. В. Значення правової охорони ландшафтів для збереження навколишнього природного середовища. *Екологічна та техногенна безпека населених пунктів України. Проблеми утилізації та видалення побутових та промислових відходів (еколого-соціальні, технічні та правові проблеми)* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 4–6 жовт. 2016 р.) / Держ. екол. акад. післядиплом. освіти та упр. ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; Харків. обл. орг. Всеукр. еколог. ліги та ін. Харків, 2016. С. 103–107.

⁹ Малишева Н. Р., Герасименко Е. Г., Олещенко В. І. Проблеми правового забезпечення управління відходами виробництва та споживання. *Правова держава*. 1997. Вип. 8. С. 136–145 ; Малишева Н. Р., Срофеев М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Харків : Право, 2017. 416 с. ; Малишева Н. Р. Вразливі категорії населення в системі еколого-правового регулювання. *Актуальні проблеми екологічного, земельного та аграрного законодавства в сучасних умовах* : матеріали «круглого столу», присвяч. 90-річчю з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. НАПрН України В. К. Попова (Харків, 1 берез. 2019 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; НАПрН України. Харків : Право, 2019. С. 51–55.

¹⁰ Носік В. В. Право власності на землю Українського народу : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 544 с.

А. І. Ріпенко¹, О. В. Толкаченко², В. І. Федоровича³, І. М. Шевердіної⁴, М. В. Шульги⁵, Є. М. Щербини⁶ та ін.

Окремі питання права землекористування, правових засад землеустрою та охорони земель в населених пунктах розкривалися в працях таких науковців, як О. А. Бакай⁷, О. В. Бевз⁸, Т. М. Гапотчен-

¹ Ріпенко А. І. До питання правового регулювання забудови та благоустрою територій міст в Україні. *Право України*. 2010. № 1. С. 218–222 ; Ї ж. Еколого-правовий зміст благоустрою земель житлової та громадської забудови. *Сучасний вимір держави та права* / за ред. В. І. Терентьєва та ін. Миколаїв : Іліон, 2008. С. 399–401 ; Ї ж. Юридичне визначення території населеного пункту. *Митна справа*. 2009. № 1. С. 87–89.

² Толкаченко О. В. Вплив міжнародного права на правовий режим зелених насаджень населених пунктів в Україні. *Міжнародне право навколишнього середовища: стан та перспективи розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. / Нац. акад. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Міжнар. центр косміч. права. Київ : Обрії, 2010. С. 200–204.

³ Федорович В. І. До питання про юридичну долю земель ліквідованих населених пунктів. *Теоретичні та практичні аспекти реалізації екологічного, земельного, аграрного права в умовах сталого розвитку України* : матеріали круглого столу (Харків, 2 груд. 2016 р.) / М-во освіти і науки України. Харків : Право, 2016. С. 209–212 ; Його ж. Проблеми встановлення та зміни меж населених пунктів. *Актуальні проблеми екологічних, земельних та аграрних правовідносин: теоретико-методологічні й прикладні аспекти* : матеріали «круглого столу» (м. Харків, 5 груд. 2014 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2014. С. 171–174.

⁴ Шевердіна І., Шабанов Р. Генеза правового регулювання використання, відтворення та охорони рослинного світу в населених пунктах. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Вип. 57. С. 287–295.

⁵ Шульга М. В. Правовое регулирование обеспечения экологической безопасности населенных пунктов. *Законодательство Украины: состояние, проблемы, перспективы* : крат. тез. докл. и науч. сообщ. Межрегион. науч. конф. молодых ученых и специалистов / Укр. гос. юрид. акад. Харьков, 1994. С. 81–84.

⁶ Щербина Є. М. Адміністративне законодавство у сфері відповідальності за порушення державних стандартів, норм і правил, що стосуються благоустрою населених пунктів: проблеми та шляхи вдосконалення. *Право і суспільство*. 2013. № 4. С. 106–111 ; Його ж. Особливості адміністративно-правової кваліфікації порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів. *Право України*. 2011. № 9. С. 303–308 ; Його ж. Особливості провадження у справах про адміністративні порушення державних стандартів, норм і правил у сфері благоустрою населених пунктів. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 3. С. 140–146.

⁷ Бакай О. А. Законодавство про населенні пункти та їхні землі. *Вісник господарського судочинства*. 2001. № 4. С. 187–191 ; Його ж. Право на застройки земельних учасків в населених пунктах. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. № 11. С. 37–40.

⁸ Бевз О. Історичні ареали населених місць: поняття, юридичні ознаки та їх закріплення в українському законодавстві. *Проблеми законності*. 2010. Вип. 108. С. 218–225 ; Ї ж. Юридична природа поняття «історичні ареали населених місць» та їх значення у складі земель історико-культурного призначення. *Юридична Україна*. 2009. № 11–12. С. 200–207.

ко¹, В. В. Гречко², Є. О. Іванова³, І. В. Ігнатенко⁴, Т. Коваленко⁵, О. М. Ковтун⁶, В. М. Литвинець⁷, М. Н. Лопатина й С. В. Разметаєв⁸, П. Підпальний⁹, А. І. Ріпенко¹⁰, М. В. Саннікова¹¹, О. С. Святолуцька¹², Семчик¹³,

¹ Гапотченко Т. М. Особливості правового режиму земель автомобільного транспорту та дорожнього господарства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2007. 20 с.

² Гречко В. Законодавче регулювання забудови населених пунктів. *Радянське право*. 1966. №9. С. 63–67.

³ Іванова Є. О. Правовий режим земель житлової та громадської забудови у містах. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2004. №1. С. 130–133.

⁴ Ігнатенко І. В. Проблеми організаційно-правового забезпечення управління в сфері використання та охорони земель. *Право та інновації*. 2017. №1. С. 91–96.

⁵ Коваленко Т. Правове забезпечення зонування земель в Україні. *Землепорядний вісник*. 2013. №11. С. 26–29.

⁶ Ковтун О. М. Проблеми правового регулювання планування використання та охорони земель у межах населених пунктів. *Адвокат*. 2010. №9. С. 21–24.

⁷ Литвинець В. М. Встановлення та зміна меж сільських населених пунктів як підстава набуття права власності територіальної громади на землю. *Держава і право*. 2008. Вип. 39. С. 466–472.

⁸ Шульга М. В., Лопатина М. Н., Разметаєв С. В. Охрана земель населених пунктів. *Актуальные проблемы юридической науки на этапе развитого социализма* : крат. тез. докл. и науч. сообщ. респ. науч. конф. 16–18 окт. 1985 г. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. С. 135–137.

⁹ Підпальний П., Чуйков В. Правові питання землекористування індивідуальних забудовників у містах. *Радянське право*. 1972. №10. С. 74–79.

¹⁰ Ріпенко А. Деякі проблемні питання правового забезпечення зміни меж міст в Україні. *Земельне право України. Теорія і практика*. 2010. №7. С. 8–15 ; Його ж. Правове регулювання зонування земель (територій) в сучасних умовах. *Держава і право*. 2010. Вип. 47. С. 480–486.

¹¹ Саннікова М. В. Проблеми використання земель загального користування в населених пунктах на сучасному етапі розвитку місцевого самоврядування. *Проблеми державного будівництва та місцевого самоврядування на сучасному етапі* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 21 трав. 2009 р. / АПрН України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування ; НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. Харків : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2009. С. 211–213.

¹² Святолуцька О. С. Правові проблеми житлової забудови населених пунктів. *Юридична осінь 2011 року* : зб. тез доп. та наук. повідомл. учасників всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та здобувачів (9 листоп. 2011 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2011. С. 310–312 ; Її ж. Щодо місця розташування індивідуальної забудови. *Актуальні питання кодифікації екологічного законодавства України* : зб. тез наук. доп. учасників «круглого столу» (9 листоп. 2012 р.) / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого» ; Нац. акад. прав. наук України ; Всеукр. екол. ліга. Харків : Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2012. С. 194–196.

¹³ Семчик В. І., Кулинич П. Ф., Шульга М. В. Земельне право України : підруч. для студентів юрид. спец. ВНЗ. Київ : Ін Юре, 2008. 600 с.

Д. В. Федчишин¹, В. О. Чуйков², В. М. Шкабаро³, А. Л. Штукатурова⁴, М. В. Шульга⁵, Г. Ф. Ясинська⁶ тощо.

Разом із тим, незважаючи на достатню кількість наукових напрацювань, теоретико-правове розуміння сутності поняття «урбанізація» поки що залишається неповним. На думку Д. М. Котенюка, це пов'язується з відсутністю міждисциплінарного підходу до дослідження, особливо враховуючи той факт, що «методи та результати таких метанаук, як загальна теорія систем, синергетика та систематологія, використовуються вкрай недостатньо. Саме тому нині ще небагато робіт, в яких урбанізація досліджується не як конгломерат різнорідних явищ, а як єдина цілісна система»⁷. У зв'язку з цим сформувалася ситуація, за якою здебільшого розробленими є концепти щодо окремих аспектів урбанізації, як-от економічного, демографічного, географічного тощо. Це позначається і на категоріальному апараті, його фрагментарності та односторонності. Крім того, потрібно констатувати факт відсутності єдиного підходу до виокремлення ознак урбанізації.

¹ Федчишин Д. В. Особливості правового режиму земель громадської забудови. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2012. № 1000 : Серія «Право». С. 278–282 ; Його ж. Особливості управління землями громадської забудови. *Правове життя сучасної України* : матеріали міжнар. наук. конф. проф.-виклад. складу, присвяч. 15-річчю Нац. ун-ту «Одес. юрид. акад.» та 165-річчю Одес. шк. права, 20–21 квіт. 2012 р. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» ; Півден. регіон. центр Нац. акад. прав. наук України. Одеса : Фенікс, 2012. Т. 3. С. 471–473.

² Чуйков В. О. Нове в законодавстві про землі населених пунктів. *Радянське право*. 1971. № 3. С. 52–55 ; Його ж. Правове регулювання раціонального використання земель населених пунктів. *Радянське право*. 1969. № 8. С. 67–70 ; Його ж. Правові проблеми регулювання ринку земель населених пунктів. *Матеріали наукової конференції «Конституція України – основа модернізації держави та суспільства»*, (21–22 черв. 2001 р., Харків) / Адмін. Президента України. Харків : Право, 2001. С. 518–520.

³ Шкабаро В. М. Критерії класифікації міст. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 4–5. С. 100–109.

⁴ Штукатурова А. Л. Правова природа зонування земель населених пунктів України. *Законодавство України. Науково-практичні коментарі*. 2006. № 12. С. 18–20.

⁵ Шульга М. В. Возникновение и прекращение права пользования землями сельских населенных пунктов : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. М., 1981. 19 с. ; Його ж. Поняття і склад земель населених пунктів: правові положення. *Радянське право*. 1990. № 11. С. 63–66 ; Його ж. Судовий захист земельних прав громадян у населених пунктах. *Радянське право*. 1991. № 7. С. 27–30.

⁶ Ясинская Г. Ф. Право землепользования рабочих и служащих, проживающих в сельских населенных пунктах Украинской ССР : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.714 «Колхозное и земельное право». Харьков, 1971. 21 с.

⁷ Котенюк Д. М. Економічна оцінка урбанізаційних процесів в Україні та формування економічного потенціалу міста. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 7. С. 40.

Відзначимо, що традиційно поняття урбанізації розглядають крізь призму економічного, соціального й екологічного підходів, виокремлюючи основні характерні риси та специфіку урбанізації. Розгляньмо їх більш детально.

Економічне зростання. Однією з ознак урбанізації є зміна системи розселення на користь міст, що, у свою чергу, виступає вагомою складовою економічного розвитку як безпосередньо населених пунктів, так і держави в цілому. Для просторового розвитку урбанізації характерним є перетворення міських поселень в урбанізовані території, залучення нових територій у сферу впливу міст і розширення ареалів урбанізованого середовища. Наголосимо, що посиленню урбанізаційних процесів сприяє в тому числі економічний перехід від економіки, заснованої на сільському господарстві, до промисловості та відповідних послуг. У зв'язку із цим міста перетворюються на центри економічної діяльності та підвищення продуктивності виробничих сил. Зосередження низки факторів в одному центрі, як-от фінансовий капітал, кваліфікована робоча сила, промисловість, інфраструктура тощо, дає змогу підтримувати високий рівень продуктивності за рахунок кращого поділу праці, підвищення внутрішньогалузевої спеціалізації, легкості поширення знань і досвіду, збільшення економії за рахунок масштабу і дешевого транспортування. Крім того, міста виступають інкубаторами нових ідей і технологій, які можуть прискорити економічний прогрес¹. Додамо, що райони в містах, чисельність населення яких є більшою, володіють вищим «ринковим потенціалом», що приводить до концентрації бізнесу², і це дає можливість для виробників отримати кращий доступ до ринку праці, капіталу, інфраструктури і т. д.³ Слушним буде додати, що питання викликів урбанізації, а саме її впливу на економіку країн та світу, підіймається в документах Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum)⁴, консалтингових компаній МакКінсі (McKinsey)⁵, Прайс Вотерхаус Куперс (Price Waterhouse

¹ Гончар О. М. Сутність урбанізації як глобального економічного процесу. *Економіка і суспільство*. 2016. №2. С. 49.

² Harris C. D. The Market as a Factor in the Localization of Production. *Annals of the Associations of American Geographers*. 1954. №44. P. 315–348.

³ Krugman P. Space: The Final Frontier. *The Journal of Economic Perspectives*. 1998. Vol. 12, No. 2. P. 161–174. DOI: <https://doi.org/10.1257/jep.12.2.161>.

⁴ The Global Risks Report 2018. 13th ed. / World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GRR18_Report.pdf (дата звернення: 20.05.2023).

⁵ Urban world: Cities and the rise of the consuming class : report / by R. Dobbs, J. Remes, J. Manyika et al. ; McKinsey Global Institute. June 1, 2012. URL: <https://>

Coopers)¹ та ін. Так, у доповіді «Урбанізований світ» McKinsey Global Institute наголошується, що «...міста впродовж тривалого часу були економічними драйверами світової економіки, але сьогодні швидкість і масштаб їх зростання безпрецедентні. Завдяки поєднанню споживання та інвестицій до 2025 р. найбільш зростаючі міста вноситимуть у світову економіку до 30 трильйонів доларів на рік. Розуміння міст, їх агломерацій і демографічних змін має вирішальне значення для підготовки до викликів, які виникають у результаті зростання попиту на природні ресурси, а також на капітали для інвестицій в нове житло, офісні приміщення, потужність трафіку та ін.»². Таким чином, взаємозв'язок між урбанізацією та економічним зростанням є чітко простежуваним³.

Україна є однією з найбільших за територією та чисельністю населення держав Європи, але також однією з найбідніших. Попри те, що Україна посідає 56-те місце у світі за розміром ВВП в абсолютному вимірі, за показником ВВП на душу населення наша держава займає лише 119-ту позицію (дані відображають ситуацію в Україні до 24.02.2022). За результатами аудиту Україні не вдалося реалізувати потенціал у природних ресурсах, географічному положенні та якості людського капіталу. У зв'язку з цим Національною економічною стратегією на період до 2030 року⁴ визначено низку неприпустимих кроків, заборонених напрямів руху держави, що є критичними пере-

www.mckinsey.com/featured-insights/urbanization/urbanworld-cities-and-the-rise-of-the-consuming-class (дата звернення: 20.05.2023).

¹ Size matters. First global ranking metropolitan areas / PwC. July 2017. 226 p. URL: <https://www.pwc.ru/ru/assets/pdf/agglomerations-eng-full-new.pdf> (дата звернення: 25.05.2023).

² Urban world: Cities and the rise of the consuming class : report / by R. Dobbs, J. Remes, J. Manyika et al. ; Поліщук А. С. Основні тренди глобалізації й урбанізації та урахування їх впливу в процесі управління розвитком регіонів України. *Бізнес-Інформ*. 2020. № 12. С. 133–141.

³ McGranahan G., Satterthwaite D. Urbanisation concepts and trends : working paper / IIED. London : IIED, June 2014. 28 p. URL: <http://pubs.iied.org/10709IIED> (дата звернення: 20.05.2023) ; Tacoli C., McGranahan G., Satterthwaite D. Urbanisation, rural-urbanmigration and urbanpoverty : working paper / International Institute for Environment and Development (IIED). London : IIED, March 2015. 36 p. URL: <http://pubs.iied.org/10725IIED> (дата звернення: 20.05.2023).

⁴ Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року : постанова Каб. Міністрів України від 03.03.2021 № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-п> (дата звернення: 25.05.2023).

понами для розвитку економіки, так званими «червоними лініями». Серед них окремим пунктом визнано погіршення стану навколишнього середовища. Цікавим є той факт, що задля забезпечення розвитку сталого виробництва в Україні Стратегією передбачається заохочення сталого сільськогосподарського виробництва, захист навколишнього природного середовища і тварин, поширення застосування методів органічного виробництва і використання біотехнологій, «кліматично розумного» сільського й лісового господарства із скороченням викидів парникових газів та адаптацією до зміни клімату, сталого управління природними ресурсами та збереження і примноження біорізноманіття тощо. Це зайвий раз підкреслює, що добробут громадян, як і економічний розвиток країни, залежать у тому числі від стану навколишнього природного середовища та природоресурсного потенціалу країни.

Соціальні зміни та густина населення. Кілька десятиріч тому найбільші світові міські агломерації були розташовані в найрозвиненіших регіонах, але сьогоднішні великі міста зосереджено і на так званому глобальному Півдні¹. Відзначимо, що перші міста виникли близько 4 тис. років до н. е. в густонаселених сільськогосподарських районах Месопотамії, у долинах «великих річок» – Тигру та Євфрату. Згідно з економічною теорією, міста стали розвиватися, коли економічний прогрес забезпечив появу надлишків продовольства, необхідного для забезпечення несільськогосподарського населення. Розташування кожного конкретного міста зумовлювалося географічним положенням і потребами забезпечення переваги для оборони від зовнішніх ворогів, а також наявністю поблизу найважливіших транспортних шляхів, джерел прісної води й інших природних ресурсів. У міру розвитку міст і виконуваних ними функцій з'явилася потреба в містобудівному плануванні та системах міського господарства, першими елементами якого стали централізоване водопостачання та каналізаційні споруди, великі лазні, замощення площ і центральних вулиць, утримання гро-

¹ World Urbanization Prospects: The 2014 Revision, Highlights (ST/ESA/SER.A/352) / United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. URL: <http://esa.un.org/unpd/wup/Highlights/WUP2014-Highlights.pdf> (дата звернення: 22.05.2023) ; World Urbanization Prospects 2018 / United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Dynamics. URL: <https://population.un.org/wup/> (дата звернення: 22.05.2023).

мадських будівель, а також санітарна очистка та прибирання територій, що отримали повне втілення в найбільшому місті Давнього світу – Римі. У період Середньовіччя найбільшими містами світу були Нанкін (Китай, 470 тис. люд.), Каїр (Єгипет, 450 тис. люд.), Віджаванагар (Індія, 350 тис. люд.), Пекін (Китай, 320 тис. люд.). Найбільшим містом Європи став Париж (275 тис. люд.), а населення Лондона ледь досягло 50 тис. Але вже наприкінці XVIII – на початку XIX ст. з'явилося перше місто з населенням в один мільйон – Пекін; найбільшими містами Європи стали Лондон (860 тис. люд.), Париж (550 тис. люд.), Неаполь (430 тис. люд.). На початку XX ст. міст-мільйонників налічувалося вже 16.

Станом на кінець 2018 р. населення планети Земля, за даними німецького фонду «Населення Землі» (DSW), становило вже понад 7 млрд 635 млн людей, яке порівняно з 2017 р. збільшилося на 83 млн жителів. Водночас, за прогнозами ООН, пік чисельності населення у 10,4 млрд буде досягнуто до 2080 р. У листопаді 2022 р., за даними ООН, населення Землі вже пододало позначку у 8 млрд¹, що більше ніж утричі перевищує показник у 2,5 млрд, зафіксований у 1950 р. На цей час у світі є 431 місто-мільйонник. Найнаселеніші мегаполіси розташовано в країнах Азії, у яких відмічається вражаюча густина населення (наприклад, у столиці Бангладеш на одному квадратному кілометрі живуть понад 47 тис. людей). Найбільшими містами світу є: 1) Агломерація Токіо – Йокогама, Японія (населення 38 млн); 2) Джакарта, Індонезія (населення 32 млн); 3) Делі, Індія (населення 27 млн); 4) Маніла, Філіппіни (населення 24,6 млн) та 5) Сеул, Південна Корея (населення 24,2 млн) тощо. У зв'язку з цим XXI ст. вже отримало назву «століття міста» («century of the city»)², що відображає величезні масштаби сучасного урбаністичного зростання, а наукове співтовариство використовує термін «урбаністична революція», введений у 1936 р. Гордоном Чайлдом із метою підкреслення потужного процесу трансформації сільськогосподарських суспільств у великі комплексні урбаністичні центри. В ООН вважають, що населення

¹ Население мира растет, стареет и переезжает в города. *Новости ООН* : вебсайт / Организация Объединенных Наций. 01.04.2019. URL: <https://news.un.org/ru/story/2019/04/1352171> (дата звернення: 20.05.2023).

² Peirce N. R., Johnson C. W., Peters F. M. *Century of the City: No Time to Lose*. New York : The Rockefeller Foundation, 2008. P. 79.

міст у найближчому майбутньому буде продовжувати зростати. Так, до 2030 р. кількість міст-мільйонників зросте до 703, серед яких у 43 мешкатимуть понад 10 млн жителів, а у 2050 р. 68–70% населення землі стане міськими жителями. У зв'язку із цим наголосимо, що однією з рис урбанізації також є формування міського населення природним шляхом або через пришвидшення міграційних процесів (демографічний підхід).

Урбанізація також впливає на соціальну динаміку громади, що проявляється у міському способі життя, який характеризується більшим доступом до таких послуг, як освіта, охорона здоров'я та культурні заходи, доступ до інфраструктури тощо. Із цього приводу Т. Б. Заставецький зазначає, що урбанізація – процес, який виявляється не тільки у збільшенні частки міського населення та зростанні ролі міст у розвитку регіону, але й у впливі міст на спосіб життя людей, їхню життєдіяльність, а також на існування всієї зони, прилеглої до міста¹. Слушним буде додати, що в класичній теорії «центральної місця» В. Крісталлера² першопричиною міграції жителів із села до міста визнано потребу сільських жителів користуватися благами так званого центрального місця – населеного пункту більшого розміру, який має можливість надати більш широкий спектр соціальних та економічних благ. Наголосимо, що поряд із цим урбанізація, як і загострення кліматичних змін, знищення лісів, відсутність продовольчої безпеки та інших ризиків, сприяє зростанню загроз епідемій і пандемій, негативному впливу на довкілля³.

Вплив на навколишнє природне середовище. З огляду на значення міського середовища в житті сучасного суспільства забезпечення та підтримка екологічної безпеки, попередження і ліквідація дисбалансу, який виникає у міських екосистемах, охорона навколишнього природного середовища міст визнається одним із найбільш актуаль-

¹ Заставецький Т. Б. Система міських поселень агропромислового регіону в умовах трансформації суспільства : монографія. Тернопіль, 2005. С. 41–45.

² Наведено за: Allen P. M., Sanglier M. Dynamic model of urban growth. *Journal of Social and Biological Structures*. 1978. Vol. 1, Iss. 3. P. 265–280. DOI: [https://doi.org/10.1016/0140-1750\(78\)90026-X](https://doi.org/10.1016/0140-1750(78)90026-X).

³ WHO Director-General's opening remarks at Joint Session of G7 Finance & Health Ministers – G7 Finance Ministers & Central Bank Governors' Meeting – 13 May 2023. URL: <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-joint-session-of-g7-finance---health-ministers---13-may-2023> (дата звернення: 20.05.2023).

них завдань, вирішення якого потребує належного правового забезпечення. При цьому міста, які представляють собою центри антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, розглядаються в тому числі як ефективний майданчик для апробації заходів з належної екологічної політики, спрямованої на подолання або мінімізацію основних ризиків для навколишнього природного середовища на локальному рівні¹. Зростання чисельності населення світу і масштабів виробництва в поєднанні з нераціональними структурами споживання дедалі важчим тягарем лягає на життєзабезпечувальний потенціал нашої планети. Ці взаємодіючі процеси впливають на використання земельних, водних, енергетичних та інших ресурсів. Без належного правового регулювання цієї діяльності швидкозростаючі міста стикаються з низкою екологічних проблем: засмічення та забруднення водних об'єктів, земельних ресурсів, зміна вітрового режиму міста, зниження відносної вологості в місті (формування так званого сухого острова), зростання кількості опадів і випадків туманів, зменшення тривалості залягання снігового покриву, зменшення біорізноманіття, забруднення атмосферного повітря пилом і промисловими викидами тощо. Крім того, процес урбанізації часто супроводжується перетворенням зелених насаджень і природних екосистем на забудоване середовище, що спричиняє руйнування та фрагментацію середовища проживання. Цей процес часто призводить до втрати ландшафтного та біорізноманіття, що спричиняє порушення екосистемних зв'язків довкілля. Разом із тим ландшафтне та біорізноманіття в містах має важливе значення, підтримуючи нормальний мікроклімат, очищаючи повітря, регулюючи кількість шкідників і хвороб, а також створюючи комфортний рівень життя для людей. Натомість нестача природного простору або природних зон впливає на поширення хвороб і паразитів, рівень забруднення атмосферного повітря, а також знижують можливості міста «адаптуватися» до екологічних викликів і загроз.

Поширення урбанізаційних процесів також може загострити такі екологічні проблеми, як накопичення відходів і забруднення води. Зі збільшенням щільності населення в містах утворюється величезна

¹ Джерелій В. В. Правова охорона навколишнього природного середовища в містах : дис. С. 17, 18 ; Козюк В. В., Гаїда Ю. І., Шиманська О. П. Урбоцентричний погляд на екологічний вимір держави добробуту. *Економічний аналіз*. 2017. Т. 27, №3. С. 37.

кількість відходів, що навантажує існуючу інфраструктуру управління відходами. Так, в Україні за 2019 р. (без урахування даних Автономної Республіки Крим і м. Севастополя) утворилося майже 53 млн кубометрів побутових відходів. З них понад 10 млн тонн було захоронено на сміттєзвалищах і полігонах. Їх в Україні близько 6 тис., а загальна площа – 9 тис. гектарів¹. Додамо, що в середньому одна людина продукує 250–300 кілограмів на рік. 93% побутових відходів вивозять на сміттєзвалища й полігони, більше 2% спалюють, а 4,5% йде на переробку². Крім того, високий попит на воду, у поєднанні з неефективним використанням і забрудненням, часто супроводжується вичерпанням водних ресурсів, їх забрудненням і засміченням. Унаслідок цього відбувається забруднення територій та окремих природних об'єктів, пошкодження середовища проживання об'єктів дикої флори та фауни, а також утворюється ефект міського теплового острова, тобто певного метеорологічного явища, що характеризується збільшенням температури в містах через людську діяльність порівняно із сільською місцевістю³.

Таким чином, маємо констатувати, що швидкі темпи урбанізації в світі сприяють загостренню проблеми збереження сприятливих природних умов проживання людини в умовах урбанізованого світу. У великих містах споживається приблизно 75% усієї електроенергії, що виробляється у світі, та утворюється 80% загальних викидів парникових газів, що в значній мірі сприяє зміні клімату, що є згубними для людства. Особливо складна ситуація зі станом навколишнього природного середовища утворюється у високоурбанізованих регіонах, де рівень забруднення повітря, поверхневих вод і землі перевищує можливості їх до самоочищення і, як наслідок, призводить до процесів деградації довкілля. А швидкі, незаплановані та нестійкі моделі міського розвитку сприяють тому, що міста й інші населені пункти стикаються з багатьма загрозами як для навколишнього середовища, так і для людства. За даними ВООЗ, екологічні ризики зумовлюють

¹ Маріковський О. Україна і відходи. Перші кроки до Європи. *Економічна правда* : вебсайт. 19.06.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/06/19/662041/> (дата звернення: 20.05.2023).

² Мальований А. На порозі сміттевого колапсу. *Interfax-Україна* : вебсайт інформ. агентства. 13.01.2021. URL: <https://interfax.com.ua/news/blog/715801.html> (дата звернення: 20.05.2023).

³ Уперше це поняття було досліджене й описане Люком Говардом у 1810 р.

виникнення понад 100 найнебезпечніших захворювань людства, які щороку вбивають близько 12,6 млн людей. А це 23% усіх смертей, що трапляються у світі¹. У зв'язку із цим, за умови незмінності сучасного стану навколишнього середовища в населених пунктах, а також без поліпшення та відновлення стану атмосферного повітря, запобігання та зниження рівня його забруднення та впливу на нього хімічних сполук, фізичних та біологічних факторів рівень смертності буде лише зростати.

Таким чином, здорове навколишнє природне середовище в місцях постійного проживання людини є фундаментом для здоров'я населення. У зв'язку з цим у світі відбувається тенденція до посилення вимог щодо охорони навколишнього середовища в населених пунктах та їх правового забезпечення, а також установавання правових рамок щодо сталого містобудування, екологічних вимог до розміщення та розвитку населених пунктів, реконструкції старих кварталів тощо. Розгляньмо деякі з них.

У першу чергу мова піде про Міський порядок денний для ЄС (Urban Agenda for the EU)², затверджений 30.05.2016 Амстердамським пактом³. Цей порядок є інтегрованим і скоординованим підходом до вирішення питання міського виміру, що спрямовано на залучення міст до розробки та реалізації політики ЄС у 14 ключових сферах, включаючи стале землекористування, перехід до циркулярної економіки, міграцію, адаптацію до змін клімату, енергетичний перехід та ін. Кожне партнерство, за будь-якою з означених сфер, будеться на принципах добровільності та рівноправності сторін (міст, держав – членів ЄС, Європейської комісії та зацікавлених сторін, наприклад неурядових організацій).

Знаковим кроком на шляху формування сталого розвитку міст стало прийняття у 2007 р. Лейпцизької хартії, оновлення якої відбулось

¹ Доскіч В. Вбивча природа: як забруднення навколишнього середовища впливає на здоров'я. *УНІАН*: вебсайт інформ. агентства. 30.03.2016. URL: <https://www.unian.ua/ecology/1304769-vbivcha-priroda-yak-zabrudnennya-navkolishnogo-seredovischa-vplivaє-na-zdorovya.html> (дата звернення: 23.05.2023).

² The Urban Agenda for the EU. *European Commission*: An official website of the European Union. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/policy/themes/urban-development/agenda_en (дата звернення: 23.05.2023).

³ Establishing the Urban Agenda for the EU 'Pact of Amsterdam': Agreed at the Informal Meeting of EU Ministers Responsible for Urban Matters on 30 May 2016 in Amsterdam, The Netherlands. URL: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/pact-of-amsterdam_en.pdf (дата звернення: 23.05.2023).

у 2020 р.¹ Хартія підкреслює необхідність загальноєвропейського зобов'язання щодо створення стійких міст і закликає до комплексного підходу до міського розвитку з особливим акцентом на бідні райони. Додамо, що Лейпцизька хартія 2020 р. визначає рамки європейської політики для сталого розвитку міст, спираючись на Міський порядок денний для ЄС (Urban Agenda for the EU), як ключовий засіб досягнення сталості міст і громад. Наголосимо, що у 2021 р. розпочато процес оновлення Міського порядку денного для ЄС з урахуванням напрямків, визначених Лейпцизькою хартією 2020 р. та її імплементаційним документом. У зв'язку із цим 26.11.2021 було прийнято Люблянську угоду та її Багаторічну робочу програму², які матеріалізують початок нового етапу розробки Міського порядку денного для ЄС, включаючи його робочі параметри, метод роботи та кроки. Угода також передбачає додавання чотирьох нових сфер: озеленення міст, сталий туризм, продовольча безпека й міста рівності.

Також потрібно звернути увагу на Нову програму розвитку міст (New Urban Agenda), що є підсумковим документом, узгодженим на конференції Хабітат III (м. Кіото, жовтень 2016 р.)³. Дана програма містить рекомендації щодо посилення зв'язку між урбанізацією та сталим розвитком, як-от: місцеві фіскальні системи; міське планування; базові послуги та інфраструктура. Особливе місце в Програмі приділено заходам, спрямованим на зменшення ризиків і досягнення міської стійкості. Додамо, що Програма надає ключового значення

¹ Ljubljana agreement. *European Commission* : an official website of the European Union. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/information-sources/publications/brochures/2021/ljubljana-agreement_en (дата звернення: 23.05.2023).

² Цілі сталого розвитку, також відомі як Глобальні цілі, були ухвалені ООН у 2015 р. як універсальний заклик до дій щодо скорочення бідності, захисту планети та забезпечення того, щоб до 2030 р. всі люди жили в мирі і достатку. Сімнадцять цілей взаємодоповнюють одна одну: дії в одній сфері також впливають на результати в інших, тому в розвитку мають бути збалансовані соціальна, економічна та екологічна стійкість (див.: ЦСР у дії. *United Nations Development Programme* : офіц. вебсайт. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku> (дата звернення: 24.05.2023)).

³ Конференції ООН із житла і сталого міського розвитку, або «Хабітати», відбуваються раз на 20 років і визначають глобальний порядок денний для політик у сфері розвитку міст на різних рівнях по всьому світу. Так, Хабітат I відбувся 1976 р. у Ванкувері, Канада; Хабітат II – 1996 р. в Стамбулі в Туреччині (див. детальніше: Нова програма розвитку міст: переклад українською + пояснення / пер. І. Вербицький [з Citiscope – онлайн-журн. зі США про сталий розвиток міст]. URL: <https://mistosite.org.ua/ru/articles/nova-prohrama-rozvytku-mist-pereklad-ukrainskoiiu-poiasnennia> (дата звернення: 24.05.2023)).

питанню створення глобального механізму моніторингу для відстеження, зокрема, екологічних проблем. Крім того, у Програмі окремо зроблено акцент на дотримання підходу «розумне місто», що забезпечує використання можливостей цифровізації, екологічно чистої енергії та технологій, а також інноваційних транспортних технологій, таким чином надаючи жителям можливості для вибору більш екологічно сприятливих рішень та стимулюванню сталого економічного зростання, а також дозволяючи містам покращувати якість надання послуг (п. 66 Нової програми розвитку міст¹). Слушним буде додати, що в основі концепції Розумного міста (Smart City) знаходиться ідея «створення» міста, яке використовує різноманітні інформаційні технології задля ефективного функціонування та забезпечення потреб територіальної громади та підвищення якості життя населення міста, покращення та спрощення управління містобудуванням, благоустрою населених пунктів тощо. Наразі Концепція Smart City охоплює такі складові, як Smart Energy; Smart Water; Smart Buildings; Smart Transportation; Smart Government тощо². Численні проекти фінансуються в рамках програми досліджень та інновацій «Горизонт 2020». Наведемо деякі приклади реалізації даної Концепції. Так, у Лондоні діє дорожня мапа «Розумніший Лондон разом», а у 2013 р. створено Раду Розумного міста Лондона³. У Чикаго з 2016 р. вперше в історії запущено проєкт «Array of Things», що передбачає розміщення на території міста мінімум 500 сенсорів задля вимірювання температури повітря, атмосферного тиску, рівня шуму, вібрації та забруднення тощо. Отримані дані є відкритими та доступними для громад-

¹ Нова програма розвитку міст / ООН ; Хабітар III. 2016. URL: <https://habitat3.org/wp-content/uploads/NUA-Ukrainian.pdf> (дата звернення: 23.05.2023).

² Smart City: технології «розумного міста» та їх цільове призначення. *E-UKRAINE* : портал цифр. перетворення України. 26.02.2021. URL: <https://eukraine.org.ua/ua/news/smart-city-tehnologiyi-rozumnogo-mista-ta-yih-cilove-priznachennya> (дата звернення: 08.05.2023).

³ Smart London. The Mayor's roadmap and actions to transform London into the smartest city in the world. URL: <https://www.london.gov.uk/programmes-strategies/business-and-economy/supporting-londons-sectors/smart-london> (дата звернення: 08.05.2023) ; Smarter London Together. The Mayor's roadmap to transform London into the smartest city in the world. Greater London Authority. June 2018. 58 p. URL: https://www.london.gov.uk/sites/default/files/smarter_london_together_v1.66_-_published.pdf (дата звернення: 08.05.2023).

ськості¹. У Нідерландах із 2017 р. прийнято Національну концепцію розвитку розумних міст Нідерландів, до розробки якої долучалися близько 40 представників місцевої влади, 30 науковців і 60 представників із бізнес-сектору. Крім того, в Амстердамі розроблено відкриту інноваційну платформу Amsterdam Smart City² з метою залучення громадськості, бізнесу й фахівців до вирішення поточних проблем задля досягнення ЦСР та Концепції розумного міста. Додамо, що провідною європейською країною в розробці ініціативи Smart City є Данія: відповідно до звіту «Карта розумних міст у ЄС» країну визнано лідером серед країн із найвищою часткою розумних міст³. В Україні майже не реалізується Концепція Smart City на місцевому рівні. Разом із тим План повоєнного відновлення України враховує деякі елементи даної Концепції. Так, Планом передбачено 17 національних програм, як-от відбудова чистого та захищеного середовища або перетворення України на цифрову державу, що включає: створення комплексної системи моніторингу післявоєнного відновлення на основі відкритих даних; розвиток системи публічних електронних реєстрів; використання штучного інтелекту при наданні публічних послуг; впровадження системи онлайн моніторингу та оцінки якості надання адміністративних послуг; впровадження Єдиної екологічної платформи «ЕкоСистема» загальнодержавної екологічної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації та її мережі; відновлення, модернізацію та оптимізацію мережі спостережень і надходження інформації про небезпечні геологічні процеси та стан підземних вод; модернізацію та створення нових пунктів спостережень, модернізацію лабораторій державної системи моніторингу довкілля тощо⁴.

¹ Benold L. Chicago's Array of Things Project Attracts Interest From Cities, Award Program. *Smart Cities Connect* : вебсайт. 19.04.2018. <https://smartcitiesconnect.org/chicagos-array-of-things-project-attracts-interest-from-cities-award-program/> (дата звернення: 13.05.2023).

² Amsterdam Smart City : вебсайт. URL: <https://amsterdamsmartcity.com> (дата звернення: 23.05.2023).

³ Mapping Smart Cities in the EU. *RAND Europe* : вебсайт. URL: <https://www.rand.org/randeuropa/research/projects/eu-smart-cities.html> (дата звернення: 11.05.2023) ; Smart cities. *European Commission* : An official website of the European Union. URL: https://commission.europa.eu/eu-regional-and-urban-development/topics/cities-and-urban-development/city-initiatives/smart-cities_en (дата звернення: 11.05.2023).

⁴ План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/> (дата звернення: 20.05.2023).

Окремо потрібно звернути увагу на нову, модернізовану Політику згуртованості ЄС¹, спрямовану на всі регіони та міста ЄС із метою підтримки створення робочих місць, конкурентоспроможності бізнесу, економічного зростання, сталого розвитку та покращення якості життя громадян. Значна частина цієї політики стосується міських територій. Однією з провідних частин політики згуртованості ЄС на 2021–2027 рр. є Європейська міська ініціатива, яка спрямована на підтримку ініціатив міст ЄС щодо сталого розвитку, а також зміцнення інтегрованого та спільного підходу до вирішення міських проблем. Європейська міська ініціатива – це програма ЄС, яка є частиною загального бюджету ЄС на 2021–2027 рр. і фінансує проекти, спрямовані на розвиток громадського транспорту, а також програм з енергоефективності та використання відновлювальних джерел енергії, що допоможе зменшити викиди парникових газів і покращити якість повітря.

Питання урбанізації також є одним із ключових понять у сформованих ЦСР. Відповідно до Цілі 11 «Сталі міста і громади» перед світовою спільнотою стоїть завдання зробити міста стійкими, що означає створити можливості для кар'єри та бізнесу, безпечне й доступне житло і побудову стійких суспільств та економік. Це також передбачає інвестиції в громадський транспорт, створення зелених громадських просторів і вдосконалення міського планування та управління за участю та інклюзивністю². В Україні сталий розвиток міст і громад спрямовано на досягнення відкритості, безпеки, життєздатності й екологічної стійкості міст і населених пунктів. Задля цього на теренах нашої держави до 2030 р. планується: розширити масштаби відкритої для всіх і екологічно стійкої урбанізації та можливості для комплексного і сталого планування населених пунктів та управління ними; зменшити негативний екологічний вплив міст у перерахунку на одну особу населення, у тому числі через приділення особливої уваги якості повітря і видаленню міських та інших відходів; забезпечити загальний доступ до безпечних, до-

¹ New EU Cohesion policy (2021–2027). *European Commission* : An official website of the European Union. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/videos/new-eu-cohesion-policy-2021-2027 (дата звернення: 25.05.2023).

² Goal 11: Sustainable cities and communities. *United Nations Development Programme* : офіц. вебсайт. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/tsili-staloho-rozvytku/sustainable-cities-and-communities> (дата звернення: 23.05.2023).

ступних і відкритих для всіх зелених зон та громадських місць, особливо для жінок і дітей, літніх людей та людей з інвалідністю, а також підтримувати позитивні економічні, соціальні й екологічні зв'язки між міськими, приміськими і сільськими районами на основі підвищення якості планування національного та регіонального розвитку тощо. Крім того, до 2020 р. планувалося значно збільшити кількість міст і населених пунктів, що прийняли та реалізують комплексні стратегії і плани, спрямовані на усунення соціальних бар'єрів, підвищення ефективності використання ресурсів, пом'якшення наслідків зміни клімату, адаптацію до його зміни та здатність протистояти стихійним лихам, а також розробити й упровадити, відповідно до Сендайської рамкової програми зі зниження ризику лих на 2015–2030 роки, заходи з комплексного управління ризиками та пов'язаними з ними лихами, на всіх рівнях¹. Маємо констатувати, що дане завдання вже відтерміновано через низку обставин, у тому числі збройну агресію РФ проти України. Крім того, прийняття та реалізація відповідних комплексних стратегій та планів уже запроваджується під іншим кутом, а саме повоєнного відновлення України та відродження постконфліктних територій. Через це Державною стратегією регіонального розвитку² передбачено новий термін – до 2027 р. – задля розроблення 100 відсотків регіональних стратегій розвитку та стратегій розвитку територіальних громад, а також планів заходів з їх реалізації на засадах смарт-спеціалізації та за участю громадськості. Ураховуючи вищенаведене, особливого значення для проведення аналізу впливу й можливих наслідків від прийняття документів державного планування набуває Стратегічна екологічна оцінка (СЕО)³. Додамо, що у 2023 р. Уряд нарешті затвердив Порядок

¹ 17 Цілей сталого розвитку. *Global Compact Network Ukraine* : вебсайт. URL: <https://globalcompact.org.ua/tsili-stijkogo-rozvytku/> (дата звернення: 23.05.2023).

² Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : постанова Каб. Міністрів України від 05.08.2020 № 695. *Офіційний вісник України*. 2020. № 67. Ст. 2155.

³ Необхідність проведення Стратегічної екологічної оцінки визнано в Протоколі про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті. Правові засади СЕО в Україні визначено в Законі України «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20.03.2018 № 2354-VIII (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19> (дата звернення: 23.05.2023)).

ведення Єдиного реєстру стратегічної екологічної оцінки¹, що, за словами Міністра захисту довкілля та природних ресурсів Руслана Стрільця, забезпечить систематизацію, відкритість та доступність інформації щодо СЕО; підвищить прозорість відповідних процедур для заінтересованих осіб та потенційних інвесторів; сприятиме кращій обізнаності та ширшому залученню громадськості до СЕО документів державного планування, їх розробки та затвердження², а також сприятиме подальшому виконанню зобов'язань України у сфері європейської інтеграції, зокрема, імплементації Директиви Європейського парламенту та Ради 2001/42/ЄС³. Наразі Міндовкілля запустило (до 29.05.2023) тестову версію Єдиного реєстру стратегічної екологічної оцінки на єдиній платформі «ЕкоСистема»⁴. Відзначимо, що застосування механізму СЕО має стати дієвим інструментарієм запровадження основних принципів державної екологічної політики на рівні регіонів. Разом із тим аналіз затверджених документів державного планування дає підстави стверджувати, що далеко не в кожному випадку має місце синхронізація стратегій об'єднаних територіальних громад із регіональною чи національною екологічною політикою, а тим паче не враховуються міжнародні угоди та зобов'язання України. Є приклади повного ігнорування таких документів, як Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року, Нова енергетична стратегія України до 2035 року, Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, міжнародних конвенцій та договорів⁵.

¹ Про затвердження Порядку ведення Єдиного реєстру стратегічної екологічної оцінки : постанова Каб. Міністрів України від 02.05.2023 №430. *Офіційний вісник України*. 2023. №48. Ст. 2650.

² В Україні створять Єдиний реєстр стратегічної екологічної оцінки та запровадять відповідальність за порушення СЕО / М-во захисту довкілля та природ. ресурсів України. *Урядовий портал*. 04.11.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/v-ukrayini-stvoryat-yedinij-reyestr-strategichnoyi-ekologichnoyi-ocinki-ta-zaprovadyat-vidpovidalnist-za-porushennya-seo> (дата звернення: 26.05.2023).

³ Директива 2001/42/ЄС від 27.06.2001 про оцінку впливу на стан довкілля окремих проєктів та програм. *Будстандарт*. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=60064 (дата звернення: 25.05.2023).

⁴ Міндовкілля запускає тестову версію Єдиного реєстру стратегічної екологічної оцінки / М-во захисту довкілля та природ. ресурсів України. *Урядовий портал*. 23.05.2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mindovkillia-zapuskaie-testovu-versiiu-iedynoho-reiestru-strategichnoi-ekologichnoi-otsinky> (дата звернення: 25.05.2023).

⁵ Стратегічна екологічна оцінка (СЕО) стратегій розвитку громад: шляхи подолання проблем : аналіт. док. / Т. Малькова, О. Кравченко, Д. Іванов та ін. ; Укр. нац. платформа Форуму громадян. суспільства Схід. партнерства. Київ, 2021. С. 9.

Також доречним буде згадати і Зелені інструменти ЄС для міст, основу яких закладено Європейським зеленим курсом, що був прийнятий Європейською комісією в грудні 2019 р. Основною метою Європейського зеленого курсу є зелений перехід Європи до кліматично нейтрального континенту до 2050 р. Відзначимо, що в рамках Європейського зеленого курсу також передбачено низку інструментів для міст, які фахівцями ГО «Ресурсно-аналітичний центр “Суспільство і довкілля”» запропоновано поділити на чотири категорії: інструменти стратегування; інструменти мережування; інструменти залучення громадян; фінансові інструменти¹. Так, *до інструментів стратегування* віднесено:

1. *Міські стратегії з переходу на відновлювальні джерела енергії*, спрямовані на подальшу декарбонізацію енергетичної системи. Враховуючи реалії сьогодення, наголосимо, що майбутня відбудова українських міст повинна бути кліматично нейтральною², що передбачає розроблення та впровадження проєктів із переходу на відновлювальні джерела енергії окремих комунальних установ, наприклад, шкіл, лікарень, дитячих садочків; розбудову «розумних» енергомереж і впровадження систем зберігання електроенергії; електрифікацію транспорту, а також упровадження Концепції «нуль викидів»³ тощо. У якості прикладу наведемо «Модельні сценарні оцінки переходу м. Житомир

¹ Повоєнне відновлення міст України: зелена відбудова та зелена трансформація : аналіт. док. / А. Андрусевич, Н. Андрусевич, З. Козак, С. Романко ; Ресурс.-аналіт. центр «Суспільство і довкілля». Листоп. 2022. С. 37–43.

² Malo S. The Green Dream to Rebuild a Sustainable Ukraine from the Rubble of War. *Politico*. 09.11.2022. URL: <https://www.politico.com/news/magazine/2022/09/11/ukraine-russia-sustainability-00054910> (дата звернення: 25.05.2023).

³ Принцип «трьох нулів» (Triple Zero) – нуль енергоспоживання, нуль шкідливих викидів, нуль відходів – з 2021 р. став у Європі обов’язковим для всіх будівельних проєктів. Цього, зокрема, вимагає директива ЄС з енергоефективності будівель. Зараз у світі нараховується близько 80 активних проєктів, що відповідають принципу «трьох нулів» (в Азії та Австралії – близько 10, стільки ж у Канаді, у Південній і Центральній Америці – близько 15, у США – більше 20, у Європі – 23). Серед готових проєктів можна виділити такі: Комплекс Beddington Zero Energy Development, побудований в окрузі Саттон у 15 кілометрах від Лондона і який включає 99 квартир і 1,5 тис. квадратних метрів офісів; унікальний будинок «Геліотроп» (Heliotrop), що знаходиться у Фрайбурзі (Німеччина) і який генерує енергії в 5 разів більше, ніж споживає; Zero Carbon Building (ZCB), що знаходиться в Гонконгу в районі комплексної забудови Kowloon Bay і є однією з найбільш технологічних будівель світу з нульовим рівнем емісії вуглецю; Green Lighthouse («Зелений маяк») – адміністративна будівля з навчальними центрами, конференц-залою та адміністрацією, що належить Копенгагенському університету, та ін.

на 100% відновлюваних джерел енергії до 2050 року»¹, що стали першим кроком у підготовці комплексної стратегії м. Житомира, спрямованої на досягнення кліматичної нейтральності міста й можуть бути орієнтиром для аналогічних проєктів для інших населених пунктів України.

Плани дій з циркулярної економіки, в основі яких знаходиться прийнятий Єврокомісією новий план дій щодо економіки замкнутого циклу (березень 2020 р.)², орієнтований на сприяння процесам циклічної економіки та заохочення сталого споживання і запобігання утворенню відходів, а отже, і збереження використаних ресурсів в економіці ЄС. Задля забезпечення переходу до циркулярної економіки в містах у ЄС розроблено низку ініціатив, наприклад: Програму Circle Cities³, Circular Europe Network⁴, Ініціативу циркулярних міст і регіонів⁵, Європейську декларацію про циркулярні міста⁶ тощо.

¹ Інформаційно-аналітична записка «Модельні сценарні оцінки переходу м. Житомир на 100% відновлюваних джерел енергії до 2050 року». 2021. *Житомирська міська рада* : офіц. вебсайт. URL: <https://zt-rada.gov.ua/files/upload/sitefiles/doc1619525338.pdf> (дата звернення: 25.05.2023).

² Circular economy action plan. *European Commission* : вебсайт. URL: https://environment.ec.europa.eu/strategy/circular-economy-action-plan_en (дата звернення: 25.05.2023).

³ Circular Cities пропонує гранти для стартапів у поєднанні з індивідуальною програмою прискорення з циклічним фокусом і впливом на клімат (див. детальніше: Drive the Cities Circular transition : вебсайт. URL: <https://www.circular-cities.com> (дата звернення: 25.05.2023)).

⁴ Circular Europe Network базується на досвіді європейських лідерів у мережі ACR+, щоб збирати, аналізувати й обмінюватися інформацією про ефективні стратегії циклічної економіки, які впроваджують міста й регіони. Першим напрямком роботи SEN була публікація загальних вказівок щодо планування циклічної економіки, яка мала на меті роз'яснити концепцію циклічної економіки та запропонувати ключові кроки й елементи для включення в місцеву або регіональну стратегію циклічної економіки (див.: Circular Europe Network : вебсайт. URL: <https://www.circular-europe-network.eu> (дата звернення: 25.05.2023)).

⁵ Ініціатива циклічних міст і регіонів (CCRI), запущена та фінансована ЄС у рамках Плану дій з циркулярної економіки, спрямована на впровадження циклічної економіки в містах і регіонах Європи. CCRI має на меті посилити синергію між проєктами та ініціативами, розповсюдити відповідні знання та надати більшої видимості найкращим практикам. Поєднуючи цей обмін знаннями з технічною та фінансовою підтримкою, він пропонує всебічну підтримку зацікавленим сторонам у містах і регіонах Європи (див.: Circular Cities and Regions Initiative : вебсайт. URL: <https://circular-cities-and-regions.ec.europa.eu> (дата звернення: 25.05.2023)).

⁶ Європейські міста: Тирана (Албанія); Гент, Левен і Мехелен (Бельгія); Прага (Чехія); Копенгаген, Хое-Тааструп і Роскілле (Данія); Гельсінкі, Лаппеенранта, Оулу, Тампере та Турку (Фінляндія); Гренобль (Франція); Фрайбург-ім-Брайсгау (Німеччина); Будапешт (Угорщина); Флоренція і Прато (Італія); Вільтц (Люксембург); Гіма-

2. *Новий європейський Баугауз*, що є інструментом залучення громадян ЄС до реалізації Європейського зеленого курсу і передбачає розбудову платформи задля реалізації ідей Європейського зеленого курсу щодо будівель і споруд громадського та житлового призначення шляхом: поєднання сталих рішень у реновації та будівництві – використання матеріалів, які є результатом переробки чи вироблені без викидів CO₂, які не виснажують, а поповнюють природні ресурси і захищають біорізноманіття; зміни підходу до реновації та будівництва; вирішення соціальних, економічних та екологічних проблем, пов'язаних із будівництвом чи реновацією будівель і споруд, використанням матеріалів і енергії тощо¹.

До інструментів мережування належать:

1. *Угода мерів ЄС щодо клімату й енергії* (ініціативу було започатковано у 2008 р. в Європі задля об'єднання місцевих органів влади, які добровільно взяли на себе зобов'язання досягти та перевищити цілі ЄС у сфері клімату та енергії. Нині Угода мерів ЄС щодо клімату й енергії об'єднує понад 9 000 місцевих і регіональних органів влади в 57 країнах).

2. *Платформа зелених міст*, в основі якої знаходиться Угода зелених міст (Green City Accord²), яка спрямована на прискорення імплементації положень довікільного права ЄС задля покращення якості життя населення міст. Міста – підписанти Угоди зелених міст³ зобов'язуються

райнш (Португалія); Берген і Осло (Норвегія); Любляна та Марібор (Словенія); Севілья (Іспанія), Ескільстуна, Мальме та Умео (Швеція), – об'єднали зусилля для підтримки та дій щодо переходу до циркулярної економіки та підписали Європейську декларацію про циркулярні міста. Декларація була започаткована на 9-й Європейській конференції зі сталих міст і міст (Мангейм, 2020 р.) на панелі політики «Циркулярна економіка в містах» (див. детальніше: The European Circular Cities Declaration. URL: <https://circularcitiesdeclaration.eu/about/about-the-declaration> (дата звернення: 25.05.2023)).

¹ Від слів до дій: Новий європейський Баугауз – енергоефективна естетика для досягнення цілей Європейського зеленого курсу : посіб. для міст / під ред. С. Романко ; Ресурс.-аналіт. центр «Суспільство і довкілля». 2021. 25 с.

² Green City Accord. *European Commission* : вебсайт. URL: https://environment.ec.europa.eu/topics/urban-environment/green-city-accord_en (дата звернення: 23.05.2023).

³ До угоди зелених міст може приєднатися будь-яке місто ЄС із населенням 20 000 жителів і більше. Наразі до даної Угоди приєдналося 73 міста, що взяли на себе зобов'язання впроваджувати заходи щодо: 1) покращення якості повітря в містах, наближення до дотримання Рекомендацій щодо якості повітря ВООЗ та якнайшвидшого припинення перевищення стандартів якості повітря ЄС; 2) досягнення прогресу в покращенні якості водних об'єктів та ефективності використання води; 3) збереження

впроваджувати сталі управлінські рішення в п'яти основних сферах: атмосферне повітря, вода, природа та біорізноманіття, циркулярна економіка й відходи, шумове забруднення.

До інструментів залучення громадян віднесено *Європейський кліматичний пакт*¹. Як частина Європейської зеленої угоди Пакт має на меті, по-перше, підвищення обізнаності про проблеми клімату та дії ЄС. По-друге – заохочення до дій щодо подолання кліматичної кризи. По-третє – об'єднати громадян і організації, які займаються кліматичними проблемами, шляхом створення простору для обміну інформацією, дебатів і дій щодо кліматичної кризи, а також запропонувати підтримку для зростання та консолідації європейського кліматичного руху.

До фінансових інструментів належать:

1. *Рамкова програма ЄС із досліджень та інновацій «Горизонт Європа» (2021–2027)*² – найбільша програма ЄС із фінансування науки та інновацій із загальним бюджетом понад 95,5 млрд євро. Програма «Горизонт Європа» є продовженням восьмої рамкової програми ЄС із досліджень та інновацій «Горизонт 2020», що бореться зі зміною клімату та допомагає досягти Цілей сталого розвитку ООН, а також підвищує конкурентоспроможність і зростання ЄС. У рамках даної програми ЄС запустив місію «100 кліматично нейтральних і розумних міст до 2030 року»³, спрямовану на створення 100 кліматично нейтральних і розумних європейських міст до 2030 р. Відзначимо, що дані міста повинні стати прикладом для всіх інших міст

і примноження міського біорізноманіття, у тому числі шляхом збільшення обсягу та якості зелених зон у містах, а також шляхом припинення втрати та відновлення міських екосистем; 4) забезпечення переходу до циркулярної економіки через оптимізоване управління побутовими міськими відходами, значне скорочення утворення та захоронення відходів; 5) зниження рівня шумового забруднення, наближення до рівнів, рекомендованих ВООЗ (див. детальніше: Повоєнне відновлення міст України: зелена відбудова та зелена трансформація / А. Андрусевич, Н. Андрусевич, З. Козак, С. Романко. С. 40).

¹ European Climate Pact. *European Commission* : вебсайт. URL: https://climate.ec.europa.eu/eu-action/european-green-deal/european-climate-pact_en (дата звернення: 23.05.2023).

² Horizon Europe. *European Commission* : вебсайт. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/funding/funding-opportunities/funding-programmes-and-open-calls/horizon-europe_en (дата звернення: 23.05.2023).

³ Повоєнне відновлення міст України: зелена відбудова та зелена трансформація / А. Андрусевич, Н. Андрусевич, З. Козак, С. Романко. С. 42.

ЄС для досягнення означених цілей до 2050 р. Україна є стороною даної програми з 2021 р.¹

2. *Програма LIFE*² є фінансовим інструментом ЄС для реалізації заходів із захисту довкілля та боротьби зі змінами клімату, який діє з 1992 р. Україна приєдналася до Програми в червні 2022 р. Українські організації мають право брати участь у різних конкурсах за Програмою LIFE 2023; утім існують три проекти, спеціально призначені саме для України: 1. Підтримка упровадження Директиви про диких птахів (Пташиної директиви) та Директиви про збереження типів оселищ (Оселищної директиви) та Natura 2000 в Україні та Молдові на основі спеціальних природоохоронних територій Смарагдової мережі в рамках Бернської конвенції. 2. Phoenix (Фенікс): Проект комплексної орієнтації на нову екологічну інфраструктуру в українських містах – відходи. 3. Phoenix (Фенікс): Проект комплексної орієнтації на нову екологічну інфраструктуру в українських містах – вода.

3. *Інструмент допомоги перед вступом до ЄС (IPA)*, спрямований на підтримку бенефіціарів у прийнятті та здійсненні політичних, інституційних, правових, адміністративних, соціальних та економічних реформ, необхідних цим бенефіціарам для відповідності цінностям ЄС та поступового узгодження з правилами, стандартами, політикою ЄС і практики з огляду на членство в ЄС, сприяючи тим самим їх стабільності, безпеці та процвітання. Поточні бенефіціари даного інструменту: Албанія, Боснія і Герцеговина, Республіка Північна Македонія, Косово, Чорногорія, Сербія та Туреччина³.

Підсумовуючи все вищенаведене, зазначимо:

1. Урбанізація – це глобальне явище, яке різко зросло в останньому столітті через низку соціально-економічних чинників, включаючи індустріалізацію, економічний розвиток і зростання чисельності населення. Незважаючи на той факт, що урбанізація сприяє економічному зростан-

¹ Горизонт Європа. *Міністерство освіти і науки України* : офіц. вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/nauka/yevrointegraciya/ramkovi-programi-z-doslidzhen-ta-innovacij-gorizont-2020-ta-gorizont-yevropa-ta-iniciativi-yevropejskoyi-komisiyi-yevropejskij-zelenij-kurs/gorizont-yevropa> (дата звернення: 23.05.2023).

² Програма ЄС LIFE 2023: Запрошуємо українських організацій до участі. *Представництво Європейського Союзу в Україні* : офіц. вебсайт Європ. Союзу. 28.04.2023. URL: https://www.eeas.europa.eu/delegations/ukraine/programa-ec-life-2023-zaproshuemoukrainskikh-organizacij-do-uchasti_uk (дата звернення: 23.05.2023).

³ Повоєнне відновлення міст України: зелена відбудова та зелена трансформація / А. Андрусевич, Н. Андрусевич, З. Козак, С. Романко. С. 42.

ню, покращенню інфраструктури та доступу до соціальних послуг, вона також спонукає загострення сучасних викликів та загроз національній екологічній безпеці, а також уповільнює, а в деяких випадках зовсім унеможлиблює досягнення концепції сталого розвитку міст.

2. Маємо констатувати, що сьогодні так і не сформовано єдиного підходу до розуміння сутності терміна «урбанізація» ані серед міжнародних організацій, у тому числі й структурних підрозділів ООН, ані в наукових кругах. Наприклад, за визначенням Світового банку, урбанізацією визнано зростання міст унаслідок переміщення населення із сільських районів у пошуках кращої роботи і кращих умов життя¹. Як глобальний процес зміни соціального й екологічного ландшафту на кожному континенті визнають урбанізацію у звітах ВООЗ, окремо наголошуючи, що урбанізація є результатом міграції населення із сільських районів на додаток до природного міського демографічного зростання². Урбанізація країни є процесом збільшення частки міського населення, який супроводжується зростанням економічної, політичної і культурної значущості міст порівняно із сільською місцевістю³. Відзначимо, що відділ народонаселення Департаменту економічних і соціальних питань ООН уже кілька десятиліть випускає переглянуті оцінки і прогнози міського і сільського населення всіх країн світу і їх основних міських агломерацій. Останньою була публікація 2018 Revision of World Urbanization Prospects⁴.

3. Урбанізація має глибокий вплив на навколишнє середовище, сприяючи втраті середовища існування, зміні клімату, проблемам поводження з відходами та забрудненню води. Загалом деструктивний вплив урбанізації на довкілля проявляється в таких формах:

1) *забруднення довкілля*: біологічне (передбачає негативну діяльність патогенних мікроорганізмів і негативний антропогенний вплив на довкілля), хімічне (внаслідок попадання сторонніх хімічних речовин

¹ Урбанізація. *А знаєш ли ти? Матеріали Всесвітнього банку для учасників* : вебсайт / ООН. URL: <http://www.un.org/ru/youthink/urbanization.shtml> (дата звернення: 22.05.2023).

² Urban health. *World Health Organization* : офіц. вебсайт.

³ 2014 revision of the World Urbanization Prospects. *Department of Economic and Social Affairs of the United Nations* : офіц. вебсайт. 10.07.2014. URL: <https://www.un.org/en/development/desa/publications/2014-revision-world-urbanization-prospects.html> (дата звернення: 23.05.2023).

⁴ World Urbanization Prospects 2018 / United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Dynamics.

до природних об'єктів відбувається зміна їх природного хімічного складу), механічне (привнесення до природних об'єктів небезпечних відходів, яке не супроводжується фізико-хімічними змінами) та фізичне забруднення (супроводжується зміною фізичних характеристик біосфери). У доктрині права виокремлюють і інші види забруднення, наприклад: промислове, електромагнітне, радіаційне, шумове тощо;

2) *руйнування природних екосистем і порушення балансу екосистем* через створення штучних водосховищ, вирубування лісів, розширення території міст, будівництво хімічних та інших шкідливих виробництв тощо;

3) *зміна ландшафтів* через осушення боліт, створення штучних каналів та інших шляхів сполучення, освоєння великих територій під рілля, риття котлованів, міське будівництво тощо;

4) *знищення біорізноманіття* (повсюдно зростає кількість представників флори та фауни, занесених до Червоної книги України, або рослинних угруповань, віднесених до Зеленої книги України, що є наслідком забруднення, засмічення та вичерпання водних об'єктів, загибелі від транспорту, лісових і степових пожеж тощо);

5) *перетворення довкілля на небезпечне для життя та здоров'я людини середовище* (техногенні аварії та катастрофи, як, наприклад, Чорнобильська катастрофа, збройні конфлікти, кислотні дощі, збільшення температури на планеті, збільшення кількості та потужності природних катастроф, як-от землетрусів, повенів, засух, ураганів тощо, не тільки загрожує життю та здоров'ю людини але й поступово перетворює території на непридатні для життя та здоров'я людини).

4. Маємо констатувати, що, незважаючи на позитивні риси урбанізації (економічне зростання та соціальний розвиток), вона також спричиняє появу додаткових викликів і загроз, що включає перенаселення, забруднення довкілля та навантаження на екосистемні послуги тощо. Управління міським зростанням передбачає вирішення цих проблем для створення стійких і придатних для життя міст. У зв'язку з цим у світовій практиці наявні непоодинокі приклади розроблення програм, стратегій та рамок, спрямованих на вирішення проблемних аспектів урбанізації, включаючи дотримання вимог соціальної інклюзії, удосконалення міського планування, досягнення цілей сталого розвитку та вуглецевої нейтральності, задля подолання кліматичних загроз тощо.

§ 2. Еколого-правові аспекти та безпекова складова сталого розвитку міст

Станом на 01.01.2022 в Україні проживало 34,5 млн громадян, натомість на кінець серпня – лише 27,8 млн. Тобто за пів року повномасштабного вторгнення рф до нашої держави чисельність тих, хто живе і працює в Україні, зменшилася на 6,7 млн¹, що не могло не відобразитися на урбанізаційних процесах у нашій державі². Україна до 24.02.2022 – країна високої урбанізації (рівень урбанізації станом на 2017 р. становив 70,1%). Відзначимо, що процес урбанізації на території України почався ще в XIX ст. і прискорився в 1861 р. після скасування кріпосного права. Нині в Україні нарахується 27 833 населені пункти. Крім того, у процесі децентралізації влади в Україні³ створено 1 469 територіальних громад

¹ Децик О., Алексеев В. Повернути втрачене. Чим Україні загрожує зменшення населення? *LB.ua* : вебсайт. 22.09.2022. URL: https://lb.ua/economics/2022/09/22/530166_povernuti_utrachene_chim_ukraini.html (дата звернення: 24.05.2023).

² У цілому збройна агресія російської федерації проти України та тимчасова окупація частини її території поглибила розрив у рівнях розвитку регіонів, спричинила масовий відплив працездатного населення та капіталу з територій, прилеглих до тимчасово окупованих, а також посилила міграційне навантаження регіонів унаслідок вимушеного внутрішнього переміщення населення; підвищила підприємницькі та інвестиційні ризики на територіях, віддалених від зони стримування і відсічі збройної агресії російської федерації (див.: Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : постанова Каб. Міністрів України від 05.08.2020 № 695).

³ В Україні процес децентралізації розпочато 2014 р. з прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні (01.04.2014), законів України «Про співробітництво територіальних громад» (17.06.2014), «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (05.02.2015) та змін до Бюджетного і Податкового кодексів України щодо фінансової децентралізації. Цей процес дозволив формувати, відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування, значний диверсифікований і спроможний інститут місцевого самоврядування, де на базовому рівні знаходяться об'єднані територіальні громади (ОТГ) (див. детальніше: Реформа децентралізації. *Урядовий портал*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi> (дата звернення: 24.05.2023)). Процеси, що супроводжують децентралізацію, з позиції сучасних наукових поглядів та їх вплив на розвиток екологічних і природоресурсних відносин розкрито в монографічному дослідженні: Децентралізація влади в Україні та розвиток екологічних і природоресурсних правовідносин : монографія / Н. Р. Малишева, П. Ф. Кулинич, В. І. Олещенко та ін. ; відп. ред. Н. Р. Малишева. Харків : Право, 2019. 304 с.

(у тому числі 31 територія на непідконтрольній території в межах Донецької та Луганської областей)¹.

Україна, як і будь-яка інша країна світу, стикається з такими викликами сьогодення, як диспропорція розвитку регіонів, реструктуризація сільської місцевості, відновлення територій, що потерпають від індустріального занепаду та природних катастроф і стихійних лих. Особливого значення для України зараз набуває питання повоєнної відбудови зруйнованих і пошкоджених населених пунктів. Складність розробки, прийняття та реалізації відповідних заходів зумовлена певною мірою відсутністю категоріального апарату в означеній сфері. Так, на законодавчому рівні майже відсутні такі поняття, як «місто», «міське середовище», «населений пункт», «урбанізоване середовище» або «природне урбанізоване середовище», «урболандшафт», «міський ландшафт» тощо. Маємо констатувати, що на міжнародному рівні дане питання тривалий час не мало уніфікованого вирішення і тільки з 2021 р. починають формуватися узагальненні підходи до класифікації урбанізованих територій для потреб статистики. Так, у США визначення поняття «місто» багато в чому залежить від індивідуального законодавства штату, причому вимоги варіюють у широких межах. Уся територія країни поділяється на інкорпоровану (включену в адміністративно-територіальний поділ) і неінкорпоровану. Інкорпорованими містами визнаються такі, які визнані Бюро перепису населення США (англ. United States Census Bureau, Bureau of the Census) «юридично існуючими містами» станом на 1 січня року перепису. Додамо, що Бюро перепису населення США також використовує термін «міська територія», якою є урбанізована територія із 50 000 чи більше населення та міські кластери з населенням від 2 500 до 50 000 і до складу якої може бути включено одне або кілька місць («центральне місце») та прилегла густонаселена територія («міська околиця»)². Крім того, у статистиці США використовуються дані за урбанізованими регіонами –

¹ Територіальні громади. *Децентралізація* : вебсайт. URL: <https://decentralization.gov.ua/newgromada> (дата звернення: 24.05.2023).

² Urban Area Criteria for the 2010 Census : A Notice by the Census Bureau on 08/24/2011. *Federal Register* : The Daily Journal of the United States Government. URL: <https://www.federalregister.gov/documents/2011/08/24/2011-21647/urban-area-criteria-for-the-2010-census> (дата звернення: 26.05.2023) ; Incorporated Places and Minor Civil Divisions Methodology / U. S. Census Bureau. 2021. URL: <http://www2.census.gov/programs-surveys/popest/technical-documentation/methodology/2020-2021/methods-statement-v2021.pdf> (дата звернення: 26.05.2023) ; Population Estimates Challenge Program : A Rule by the Census Bureau on 03/24/2023. *Federal Register* : The Daily Journal of the United States Government. URL: <https://www.federalregister.gov/documents/2023/03/24/2023-06064/population-estimates-challenge-program> (дата звернення: 26.05.2023).

метрополітенськими статистичними ареалами, розмір і критерії яких чітко не визначено.

У ЄС визначення поняття «місто» також багатогранне й може використовуватися в потрібному значенні – як адміністративна одиниця, як «велика міська зона» (LUZ), що включає приміський пояс міста, і як «функціональний міський район» (FUA), що охоплює менші сусідні міста й селища, які мають високий ступінь зв'язків із центральним містом. Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) для диференціації територій спирається на такий параметр, як щільність населення. Відзначимо, що відповідно до рекомендацій ООН показник кількості жителів у місті повинен носити уніфікований характер і становити не менше ніж 20 тис. осіб, але практика показує: країни – члени ЄС, як правило, використовують власні індикатори визначення статусу населеного пункту, нижня межа якого сильно відрізняється – від 200 жителів в одних країнах до 50 тис. жителів в інших, наприклад, у Нідерландах цей показник сягає 20 тис. жителів, а в Ісландії – 200 жителів. Наголосимо, що подібна ситуація значно ускладнює збір і аналіз міжнародних статистичних даних. У зв'язку з цим шість міжнародних інституцій (Європейська комісія, Продовольча і сільськогосподарська організація ООН, Програма ООН із населених пунктів, Міжнародна організація праці, ОЕСР і Світовий банк), співпрацюючи, розробили нову методологію визначення міст, селищ і сільських районів, яку було схвалено Статистичною комісією ООН у березні 2020 р.¹ Відповідно до означеної методології урбанізовані території підлягають поділу на один із трьох окремих класів: міста; міста й напівщільні райони; сільська місцевість. Поточне визначення, що застосовується Євро-статом, було розроблено на основі переглянутої методології ОЕСР² та ступеня урбанізації (DEGURBA)³, що ідентифікує міста, селища

¹ Applying the Degree of Urbanisation : A methodological manual to define cities, towns and rural areas for international comparisons. 2021 edition / European Union ; FAO ; UN-Habitat ; OECD ; The World Bank. Publications Office of the European Union, 2021. DOI: <https://doi.org/10.2785/706535>.

² Dijkstra L., Poelman H. Cities in Europe: The new OECD-EC definition : RF 01/2012 / European Commission. URL: <https://land.copernicus.eu/user-corner/technical-library/oecd-definition-of-functional-urban-area-fua> (дата звернення: 26.05.2023).

³ Degree of urbanisation (DEGURBA). Background. Eurostat : An official website of the European Union. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/degree-of-urbanisation/background> (дата звернення: 26.05.2023).

та передмістя, а також сільські райони на основі сітки в 1 квадратний кілометр по всьому ЄС¹.

В Україні систему адміністративно-територіального устрою становлять: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища й села² (ст. 133 Конституції України³). Міста Київ і Севастополь мають спеціальний статус, який визначається законами України⁴. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»⁵ адміністративно-територіальну одиницю в Україні утворює область, район, місто, район у місті, селище та село. Відзначимо, що в Україні розрізняють чотири рівні адміністративно-територіальних одиниць і територій територіальних громад⁶. Так, до першого рівня віднесено Автономну Республіку Крим, області, міста, що мають спеціальний статус. Другий рівень охоплює райони в областях і Автономній Республіці Крим. Третій рівень – території територіальних громад в областях, територіальні громади Автономної Республіки Крим. До четвертого рівня віднесено міста, селища міського типу, села, селища (населені пункти). Крім того, виокремлюється додатковий рівень, що охоплює райони в містах (у тому числі в містах, що мають спеціальний статус). Але адміністративним центром територіальної

¹ Applying the Degree of Urbanisation : A methodological manual to define cities, towns and rural areas for international comparisons. 2021 edition ; Eurostat regional yearbook. 2022 edition. *Eurostat* : An official website of the European Union. DOI: <https://doi.org/10.2785/915176>.

² Офіційне тлумачення частини першої ст. 133 див. у рішенні Конституційного Суду України від 13.07.2001 № 11-рп/2001 у справі про адміністративно-територіальний устрій (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-01> (дата звернення: 26.05.2023)).

³ Конституція України : Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 26.05.2023).

⁴ Офіційне тлумачення положення частини третьої статті 133 див. у рішеннях Конституційного Суду України від 25.12.2003 № 21-рп/2003 у справі про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування у місті Києві (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v021p710-03> (дата звернення: 26.05.2023)) і від 13.10.2005 № 9-рп/2005 у справі про особливості здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування в районах міста Києва (URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-05> (дата звернення: 26.05.2023)).

⁵ Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 26.05.2023).

⁶ Про затвердження Кодифікатора адміністративно-територіальних одиниць та територій територіальних громад : наказ М-ва розвитку громад та територій України від 26.11.2020 № 290 : у ред. наказу М-ва розвитку громад та територій України від 12.01.2021 № 3. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0290914-20> (дата звернення: 26.05.2023).

громади визнається населений пункт, що має розвинену інфраструктуру і, як правило, розташований найближче до географічного центру території територіальної громади та в якому розміщується представницький орган місцевого самоврядування територіальної громади.

До населених пунктів Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» відносить село, селище й місто. Визначення «населений пункт» міститься в Конвенції про дорожній рух (Відень, 08.11.1968)¹, Конвенції про дорожні знаки та сигнали (Відень, 08.11.1968)² і Правилах дорожнього руху 2001 р.³ Разом із тим окреслені поняття не розкривають змісту даного терміна і використовуються для потреб спеціального законодавства, а саме задля встановлення порядку дорожнього руху на всій території України. І хоча були спроби законодавчо закріпити сутність даного терміна⁴, вони не увінчалися успіхом.

Відзначимо, що ще більшу термінологічну плутанину вносить Методика (порядок) формування плати за приєднання до системи передачі та системи розподілу⁵, додаючи нові терміни, а саме «міська місцевість», яким визнано адміністративну територію міських поселень (міста й селища міського типу), та «сільська місцевість» – адміністративна територія, за винятком території міст і селищ міського типу. Наголосимо, що згідно із Статистичним словником Державної служби

¹ Конвенція про дорожній рух (Відень, 8 листоп. 1968 р.) : ратиф. із застереженням і заявами Указом Президії Верхов. Ради УРСР від 25.04.1974 № 2614-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_041 (дата звернення: 26.05.2023).

² Конвенція про дорожні знаки та сигнали (Відень, 8 листоп. 1968 р.) : ратиф. із застереженням і заявами Указом Президії Верхов. Ради УРСР від 25.04.1974 № 2615-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_902 (дата звернення: 26.05.2023).

³ Про Правила дорожнього руху : постанова Каб. Міністрів України від 10.10.2001 № 1306. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-п> (дата звернення: 26.05.2023).

⁴ Про адміністративно-територіальний устрій : проект Закону України від 30.10.2013 № 3373 (одерж. Верхов. Радою України на заміну раніше розданого). URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JG2LP00B> (дата звернення: 25.05.2023) ; Проект Закону про засади адміністративно-територіального устрою України від 24.01.2020 № 2804. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67986 (дата звернення: 25.05.2023).

⁵ Про затвердження Методики (порядку) формування плати за приєднання до системи передачі та системи розподілу : постанова Нац. коміс., що здійснює держ. регулювання у сферах енергетики та комун. послуг, від 18.12.2018 № 1965 : у ред. постанови НКРЕКП від 25.11.2020 № 2161. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1965874-18> (дата звернення: 25.05.2023).

статистики України¹ сільською місцевістю (англ. – rural area) визнається заселена територія країн, районів, що знаходиться поза межами міських поселень, з її ландшафтами (природними та перетвореними людиною), населенням та населеними пунктами, що належать до категорії сільських населених пунктів. До функцій сільської місцевості, що відрізняються від таких у міській місцевості, належать: 1) сільсько-господарське виробництво та часткова переробка його продукції; 2) лісове господарство та лісозаготівля; 3) мисливсько-промислове господарство; 4) добувна та обробна промисловість у тій її частині, що не має містоутворюючої сили (невеликі підприємства, зорієнтовані на сировину або сільські трудові ресурси та навички); 5) рекреаційне обслуговування населення; 6) виконання природоохоронних заходів (заповідники, заказники, охоронні зони тощо); 7) просторово-комунікаційна функція – виділення площ, трудових ресурсів тощо для створення та експлуатації ліній електропередач, водо-, нафто- та газопроводів, залізних доріг, автомагістралей тощо; 8) місце проживання частини тих, хто працює в містах. Іноді замість поняття сільської місцевості використовується термін «село». На думку Т. В. Курман, в Україні доцільно прийняти Закон України «Про сталий розвиток сільських територій» поряд із Концепцією сталого розвитку сільсько-господарського виробництва в Україні на період до 2030 року².

В Україні виокремлюється два типи поселень – міські та сільські поселення, а залежно від місця в системі розселення виділяють поселення – опорні центри розселення, периферійні, передмістя та міста-супутники. *Міські поселення* (англ. – city settlements)³ – населені місця,

¹ Місцевість сільська. *Статистичний словник* / за ред. О. Г. Осаулєнка, О. О. Васечко, В. І. Колеснік та ін. ; Держ. ком. статистики України, Наук.-техн. комплекс стат. дослідж. Київ : ДП «Статаналітінформ», 2009. С. 274, 275. URL: https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/slovnok/17.doc (дата звернення: 25.05.2023).

² Курман Т. В. Сталій розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення : монографія. Харків : Юрайт, 2018. С. 321.

³ Критерії віднесення населених місць до міських поселень у різних країнах розрізняються. Найважливішими серед них є: 1) мінімальна чисельність населення; 2) мінімальна частка робітників, службовців і членів їхніх родин у загальній чисельності населення. Числові значення цих критеріїв різняться за країнами. До того ж приймається до уваги адміністративне значення населеного пункту, рівень розвитку промисловості, комунального господарства, мережі культурно-побутових, торговельних закладів тощо, перспективи розвитку цього населеного пункту. Міські поселення в Україні – це населені пункти, що затверджені законодавчими актами як міста й селища міського типу. За кордоном поняття «міські поселення» та «місто», як правило,

що мають визначену, порівняно велику чисельність жителів і виконують специфічні, переважно несільськогосподарські (промислові, транспортні, адміністративно-політичні тощо) функції. Великі міські поселення, як правило, багатофункціональні. Натомість *сільські поселення* (англ. – rural settlements)¹, сільські населені пункти – всі населені місця, не віднесені законодавством країни до категорії міських поселень, із сільським населенням, розташовані у сільській місцевості.

У природничих науках поняття «місто» визначають як складну динамічну систему, до якої в якості складових елементів входять природна складова (сукупність біогенних і абіогенних факторів), техногенна (міська забудова, інженерна й транспортна інфраструктури тощо) та соціальна (суспільна організація населення, культурно-побутове обслуговування, охорона здоров'я та інші складові), оцінювання яких здійснюється за критеріями сприятливості (несприятливості) для людини, яка розглядається в якості центрального компонента міського середовища². Місто є порівняно невеликою автономною територією, яка представляє собою екосистему, що характеризується значним рівнем відкритості, взаємопов'язаністю елементів між собою, а також взаємодією з довкіллям крізь потоки інформації, енергії, речовин³. У межах міста як антропогенно-екологічного комплексу природні, антропогенні, демографічні, етнічні, економічні та соціокультурні чинники знаходяться в тісній взаємодії,

збігаються (див.: Поселення міські. *Статистичний словник* / за ред. О. Г. Осауленка, О. О. Васечко, В. І. Колеснік та ін. С. 379. URL: https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/slovník/20.doc (дата звернення: 25.05.2023)).

¹ Сільські поселення розділяються за типами: сільськогосподарські, серед яких виділяються районні центри, центральні селища колгоспів і радгоспів, селища їхніх відділень і ферм і т. д.; несільськогосподарські; змішані (аграрно-індустріальні). Сільські поселення розділяються також за числом жителів. Окрім постійно заселених сільських поселень, існують також різні сезонно заселені поселення, пов'язані з використанням віддалених від сільських поселень нив, пасовиськ, мисливських угідь, окремих територій рекреаційного обслуговування тощо (див.: Поселення сільські. *Статистичний словник* / за ред. О. Г. Осауленка, О. О. Васечко, В. І. Колеснік та ін. С. 378. URL: https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/slovník/20.doc (дата звернення: 25.05.2023)).

² Пересадько В. А. Еколого-природоохоронне картографування міст: історія, стан і перспективи. *Часопис картографії*. 2013. Вип. 7. С. 72.

³ Мариненко В. О. Екологічні аспекти розвитку великого міста. *Актуальні проблеми державного управління на новому етапі державотворення* : матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю, Київ, 31 трав. 2005 р. : у 2 т. Київ : Вид-во НАДУ, 2005. Т. 2. С. 75.

утворюючи однорідну за умовами розвитку, єдину, нерозривну систему¹.

Для України загальним критерієм, відповідність якому надає населеному пункту право претендувати на статус міста, – проживання в такому населеному пункті не менше 50 тис. населення. Відзначимо, що ДБН Б.2.2-12:2019² містять класифікацію населених пунктів за чисельністю населення (таблиця 1).

Таблиця 1

Групи населених пунктів	Населення, тис. осіб	
	Міста	Сільські населені пункти
Найкрупніші (найзначніші)	Понад 800	Понад 5
Крупні (значні)	Понад 500 до 800	Понад 3 до 5
Великі	Понад 250 до 500	Понад 0,5 до 3
Середні	Понад 50 до 250	Понад 0,2 до 0,5
Малі	До 50	Менше 0,2
* Включаючи селища.		

Разом із тим наведена класифікація населених пунктів за чисельністю населення не відповідає змісту Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки³, згідно з якою великі міста – це міста з чисельністю населення від 100 тис. осіб і більше, а найкрупніші (найзначніші) міста відсутні взагалі. Натомість Державна стратегія оперує також іншими поняттями. Так, *агломерації* – територіальні скупчення населених пунктів (насамперед міст), що формують цілісні суспільно-територіальні утворення з чисельністю населення понад 500 тис. осіб. Агломерації є територіями концентрації населення, капіталу й бізнесу і мають інтенсивні господарські, трудові, культурно-

¹ Екологічне право : навч. посіб. / Резворович К. Р., Юнін О. С., Кірін Р. С. та ін.

² Про затвердження ДБН Б.2.2–12:2019 «Планування та забудова територій» : наказ М-ва регіон. розвитку, буд-ва та житл.-комун. госп-ва України від 26.04.2019 № 104. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0104858-19> (дата звернення: 25.05.2023) ; Планування та забудова територій : ДБН Б.2.2-12:2019 : затв. наказом М-ва регіон. розвитку, буд-ва та житл.-комун. госп-ва України від 26.04.2019 № 104. Вид. офіц. Київ : Мінрегіон України, 2019. 185 с. URL: <https://dreamdim.ua/wp-content/uploads/2019/07/DBN-B22-12-2019.pdf> (дата звернення: 25.05.2023).

³ Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : постанова Каб. Міністрів України від 05.08.2020 № 695.

побутові зв'язки з навколишніми територіями, характеризуються високим рівнем розвитку інфраструктури, економіки, надання послуг населенню. *Монофункціональні міста* – міста, розвиток яких пов'язаний з реалізацією однієї виробничої функції та які віднесені до центрів вугледобування, видобування рудної і нерудної сировини, хімічної і нафтопереробної промисловості. Унаслідок занепаду профільних галузей спеціалізації в цих містах спостерігаються активні депопуляційні процеси, погіршуються умови навколишнього природного середовища, зростає безробіття. Типологія територій, що запропонована в Державній стратегії, передбачає виділення центрів, на підтримці розвитку яких фокусуватиметься державна регіональна політика у найближчій перспективі. Крім того, у рамках Стратегії визначено функціональні типи територій, які будуть у фокусі державної регіональної політики на 2021–2027 рр. До них віднесено: центри, що мають ознаки ядер розвитку; центри, що потребують підтримки; центри, що гостро потребують допомоги; центри, що потребують допомоги¹.

Потрібно також звернути увагу на ще одну класифікацію, що знайшла своє відображення в ДБН Б.2.2-12:2019. А саме класифікацію населених пунктів залежно від соціально-культурного, промислового потенціалу й місця в системі розселення. Так, виокремлюються: 1) групи населених пунктів; 2) найкрупніші та крупні багатофункціональні міста, які частково дублюють функції наявних об'єктів громадського унікального та епізодичного обслуговування населення столиці країни, центри макрорегіонів міжобласних систем розселення з надання послуг унікального попиту об'єктів обслуговування, адміністративних та соціальних послуг; 3) переважно великі багатофункціональні міста обласного значення, центри регіонів – обласних систем розселення з наданням послуг епізодичного попиту; 4) переважно середні міста обласного значення, значні промислові, промислово-транспортні центри мікрорегіонів міжрайонних систем розселення з наданням послуг епізодичного та періодичного попиту; 5) малі міста обласного чи районного значення, місцеві центри економічної активності: промислові,

¹ Функціональні типи територій як об'єкт державної регіональної політики: методичні підходи до ідентифікації : наук.-аналіт. доп. / наук. ред. І. З. Сторонянська ; Ін-т регіон. дослідж. ім. М. І. Долішнього НАН України. Львів : ІРД НАНУ, 2020. 150 с. (Серія «Проблеми регіон. розвитку»). URL: <https://ird.gov.ua/irdp/p20200041.pdf> (дата звернення: 25.05.2023).

промислово-аграрні, промислово-транспортні, переважно центри районних та внутрішньорайонних систем розселення (об'єднаних територіальних громад) з наданням послуг міжселенного періодичного та повсякденного попиту; б) малі міста районного значення, селища, села, переважно аграрні, центри об'єднаних територіальних громад з наданням послуг повсякденного попиту та розвитку зеленого туризму. Наголосимо, що класифікацію міст можна провести за різними критеріями: за розміром можуть виділятися великі, середні й малі міста; за адміністративним статусом – столиця, обласний / районний центр; за ієрархією – міста, наділені спеціальним статусом, міста з обласним значенням, міста з республіканським значенням, міста з районним значенням; за формою управління – самоврядні, несамоврядні та дуалістичні¹. Підбиваючи проміжний підсумок, маємо констатувати наявну термінологічну неузгодженість чинного законодавства в означеній сфері, що є дефектом правового регулювання, а тому потребує приведення до уніфікованості та відповідності до вимог ЄС.

У містах відбувається формування урбанізованого середовища (урбоєкосистеми) або міського середовища (міської екосистеми), що є якісно новим фізико-географічним станом геосередовища, який виникає внаслідок тривалого розвитку міста. Під час його формування змінюються всі компоненти: атмосфера, клімат, рослинний покрив, тваринний світ, ґрунти, поверхнева гідросфера, геодинамічний стан території².

Міська екосистема включає: *природні компоненти* (атмосфероповітряне, водне, ґрунтове і геологічне середовище, а також флора й фауна населеного пункту) – природне фізичне середовище; *штучні компоненти*, куди входять технічне середовище (житло, підприємства, транспорт, інфраструктура, комунікації, відходи) і духовно-культурне, що включає сукупність духовних і культурних цінностей; *населення* (соціально-психологічне середовище)³. Міські екосистеми характеризуються високим рівнем людської діяльності, великими забудованими територіями та суттєво зміненими природними ландшафтами, які впли-

¹ Екологічне право : підручник / А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова, А. К. Соколова та ін. ; за заг. ред. А. П. Гетьмана. С. 349.

² Джерелій В. В. Правова охорона навколишнього природного середовища в містах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Харків, 2018. С. 11.

³ Екологічне право : підручник / А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова, А. К. Соколова та ін. ; за заг. ред. А. П. Гетьмана. С. 349.

вають на функціонування природних процесів. Відзначимо, що міські екосистеми є важливими напрямками дослідження міської екології, оскільки незадовільний стан міської екосистеми може створити низку проблем для екологічної стійкості населеного пункту, включаючи забруднення атмосферного повітря та води, ефект теплового острова, втрату біорізноманіття тощо. Крім того, наслідком урбанізаційних процесів є перетворення природного ландшафту, в результаті чого утворюється урбанізований ландшафт¹ – штучне або напівприродне середовище, яке створене людиною в процесі містобудування; є складною та динамічною геопросторовою системою, яка включає в себе різноманітні компоненти: архітектурні споруди, інженерні мережі, транспортні шляхи, зелені зони, рекреаційні об'єкти тощо. Відзначимо, що наукова література містить різноманіття категорій та дефініцій в означеній сфері, а саме: «урбанізований ландшафт», «урболандшафт», «міський ландшафт» або «ландшафт поселень». Додамо, що ґрунтовний аналіз співвідношення цих дефініцій проведено в дисертаційному дослідженні О. Ю. Дмитрука «Ландшафтно-урбанізаційні системи України»². На підставі комплексного аналізу концептуальних і організаційних засад урбанізаційного природокористування в Україні науковець доходить висновку, що теоретико-методологічні основи і понятійно-термінологічний апарат урбанізаційного ландшафтознавства не є усталеними і однозначними і продовжують інтенсивно розвиватися. Автором запропоноване визначення поняття

¹ Відповідно до Європейської ландшафтної конвенції ландшафт – територія, як її сприймають люди, характер якої є результатом дії та взаємодії природних та/або людських факторів. Ратифікувавши Європейську ландшафтну конвенцію, Україна взяла на себе такі зобов'язання: а) визнавати ландшафти у законодавстві як суттєвий компонент оточення людей, як вираження різноманітності їхньої спільної культурної та природної спадщини та як основу їх ідентичності; б) встановлювати та впроваджувати ландшафтну політику, спрямовану на охорону, регулювання і планування ландшафту, шляхом прийняття конкретних заходів, викладених у ст. 6 Європейської ландшафтної конвенції; с) встановлювати порядок участі широкого загалу, місцевих і регіональних органів влади й інших сторін, заінтересованих у визначенні та впровадженні ландшафтної політики; д) включати ландшафт до власної регіональної і міської планової політики та до її культурної, екологічної, сільськогосподарської, соціальної та економічної політики, а також до будь-якої іншої політики, що може безпосередньо або опосередковано впливати на ландшафт (див. детальніше: Європейська ландшафтна конвенція від 20.10.2000 ETS № 176, ратиф. Україною 07.09.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_154 (дата звернення: 27.05.2023)).

² Дмитрук О. Ю. Ландшафтно-урбанізаційні системи України : дис. ... д-ра геогр. наук : 11.00.11. Київ, 2005. 39 с.

«урбанізований ландшафт» як резидентальної багатофункціональної полікомпонентної, поліструктурної, інтегральної природогосподарської геосистеми нуклеарного типу, що формується з метою і під впливом урбанізаційного природокористування. Крім того, науковець наголошує, що «урболандшафт» – це міський ландшафт, геопросторова структура топічного та локального рівнів у межах певного міста, «урбанізований ландшафт» – геопросторова структура регіонального рівня, що утворюється внаслідок розвитку урбанізаційного природокористування в межах міст і смуг їх впливу, міських агломерацій та міських систем розселення. Змістове наповнення поняття «урбанізований ландшафт» є значно ширшим, ніж поняття «міський ландшафт» (урболандшафт): воно охоплює практично всі класи антропогенних ландшафтів. При цьому міський ландшафт (урболандшафт) є необхідною і достатньою умовою формування урбанізованого ландшафту, його невід’ємною і найбільш важливою складовою частиною – урбанізаційним ядром¹.

До урбанізованого ландшафту включається весь комплекс природних компонентів, які зазнали суттєвих змін унаслідок людської діяльності. Фактично населені пункти виступають інтегральною геосистемою, що має два рівні, і беруть участь у формуванні ландшафту, а саме: природний (виступає природним каркасом) і антропогенний (охоплює усі елементи міського середовища, які формують «антропогенний (техногенний) покрив»). Як правило, урболандшафт «успадкоує» від навколишнього природного середовища геологічну основу, головні риси рельєфу, а також зональні особливості клімату². Поряд із цим відбувається зміна та перетворення майже всіх природних компонентів урбанізованого ландшафту; порушується природна ландшафтна структура тощо.

Таким чином, урбанізований ландшафт можна визначити як інтегральну геопросторову систему, що складається з природних і створених людиною елементів у межах міста чи урбанізованої території. До характерних рис урбанізованого ландшафту можна віднести його:

¹ Лозо О. В. Регламентация охорони урбанізованих ландшафтів як невід’ємний елемент розвитку правової держави в Україні. *Концепція розвитку правової держави в Україні* : наук.-практ. інтернет-конф. 29.09.2016. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=1948 (дата звернення: 27.05.2023).

² Додамо, що архітектурно-будівельне кліматичне районування території України широко застосовується під час планування та забудови території нашої держави (визначено в обов’язковому Додатку Б ДБН Б.2.2-12:2019).

– *природно-антропогенний характер походження*. Урбанізований ландшафт є результатом людської діяльності, під впливом якої відбувається зміна природних компонентів. Його невід’ємними елементами є як природні (земля, ґрунти, води, флора й фауна тощо), так і штучні об’єкти (архітектурні споруди, інженерні мережі, транспортні шляхи та ін.), які у своєму поєднанні формують унікальний та неповторний зовнішній вигляд міста. Відзначимо, що певні елементи урбанізованого ландшафту можуть мати історичне чи культурне значення, відображене в об’єктах культурної спадщини;

– *гетерогенність*. Урбанізований ландшафт є неоднорідним і поділеним на різноманітні зони за функціональними та естетичними ознаками. Наприклад, в Україні з урахуванням вимог чинного законодавства щодо правових засад використання природних ресурсів, а також правового режиму окремих категорій земель можна виділити: 1) монофункціональні території, які призначені переважно для виконання однієї однорідної функції в межах визначеного законодавством особливого їх правового режиму; 2) території «лімітованого», або обмеженого, використання, які розташовані в межах територій охоронних зон об’єктів, що відповідно до вимог вказаних актів вимагає обмеженого режиму використання (зони санітарної охорони, санітарно-захисні зони, зони особливого режиму використання земель, інші зони, де законодавством устанавлюються планувальні обмеження використання території); 3) території багатофункціонального використання, які можуть використовуватися для виконання багатьох різноманітних функцій у межах адміністративно-територіальної одиниці;

– *динамічність*. Однією з характерних властивостей урбанізованого ландшафту є його здатність до постійних змін, які під впливом антропогенних дій можуть бути як оборотними, так і необоротними; позитивними та негативними. Урбанізований ландшафт постійно змінюється під впливом соціальних, економічних, технологічних і культурних факторів. Крім того, він також піддається сезонним і циклічним коливанням. У зв’язку з цим на державному і регіональному рівнях реалізується ландшафтна політика, спрямована на регулювання ландшафту, що означає діяльність, з точки зору сталого розвитку, спрямовану на забезпечення постійного утримання ландшафту для узгодження змін, спричинених соціальними, економічними та екологічними процесами та керування ними. Вважаємо слушним упровадження на теренах Укра-

їни практики затвердження Стратегій міських / урбанізованих ландшафтів. У якості прикладу наведемо Стратегію міського ландшафту м. Берлін¹, розроблену задля досягнення ЦСР і міського розвитку;

– *соціально-економічні фактори утворення та розвитку*. Загально-визнаним є той факт, що хвороби людини мають свою «географію», яка залежить від регіональних особливостей навколишнього природного середовища. Крім того, на психічне здоров'я людини значно впливає «перенасичення» урбанізованих ландшафтів антропогенними компонентами навколишнього середовища. Для прикладу, порушення вимог дотримання принципу екологічної ємності території, а також недотримання екологічних вимог при плануванні та забудові території можуть призвести до негативних структурних змін урбанізованого ландшафту – можливе превалювання в середовищі, що оточує людину, джерел шумового забруднення (швидкісних автомагістралей, аеропортів, вокзалів тощо). Наслідком цього можуть стати порушення сну й перевтома людини, а також ослаблення імунної системи тощо, а отже, порушується право на приватне та сімейне життя особи. Яскравим прикладом подібної ситуації є справа «Гримковська проти України»², у якій Європейський суд з прав людини зазначив, що органи влади перед тим, як будувати автомобільну дорогу, не провели належних досліджень, які б надавали оцінку дотримання встановлених екологічних норм і можливість зацікавленим сторонам представити свої думки з цього приводу. У подальшому влада виявилась неспроможною належно врегулювати проблеми, пов'язані з негативним впливом від дороги на мешканців вулиці, вздовж якої було збудовано автомагістраль. У результаті Суд дійшов висновку про те, що Україною не було дотримано мінімальні гарантії, спрямовані на забезпечення справедливого балансу між інтересами заявниці та інтересами суспільства³. Окремо потрібно звернути увагу на економічну

¹ Strategie Stadtlandschaft Berlin – natürlich urban produktiv. Berlin : medialis Offsetdruck GmbH, Dezember 2014. 51 p. URL: <https://city2030.org.ua/sites/default/files/documents/Strategie-Stadtlandschaft-Berlin.pdf> (дата звернення: 27.05.2023).

² Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Гримковська проти України» (Заява № 38182/03), Страсбург, 21 лип. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_729 (дата звернення: 27.05.2023).

³ Вронська Г. Питання охорони довкілля в практиці ЄСПЛ та їх вплив на судову практику в Україні. *Ecobusiness Group* : платформа рішень для менеджерів природоохор. діяльності. 24.06.2020. URL: <https://ecolog-ua.com/news/pytannya-ohorony-dovkillya-v-praktyci-yespl-ta-yih-vplyv-na-sudovu-praktyku-v-ukrayini> (дата звернення: 27.05.2023).

складову, оскільки виокремлення житлових, комерційних і промислових та інших районів у межах урбанізованого ландшафту може впливати на соціально-економічні закономірності урбанізації та навпаки – прискорення урбанізаційних процесів може стати додатковим фактором «нового перетворення» та зміни урбанізованого ландшафту;

– *вплив на навколишнє середовище та сталість.* Урбанізований ландшафт утілює екологічний слід міста і, як правило, є причиною зменшення біорізноманіття, порушення природних циклів, балансу екосистем, а в певних випадках – джерелом забруднення природних об'єктів і комплексів, а також поширення інфекційних захворювань та вірусів. Цікавим прикладом вирішення даної проблеми є досвід запровадження принципу «чистого прибутку» або «чистого екологічного прибутку» Великою Британією. Так, Департаментом навколишнього середовища, продовольства та сільських справ (Department for Environment, Food & Rural Affairs; DEFRA) задля реалізації принципу «чистого прибутку» для біорізноманіття запропоновано введення нового дозволу на провадження планової діяльності, що буде видаватися тільки у випадку, коли новий проєкт розвитку збільшує, а не зменшує рівень біорізноманіття, присутнього на ділянці. Для цього необхідно провести спочатку базову оцінку того, що в даний час присутнє на території, а потім оцінку того, як запропоновані проєкти підвищать цей рівень, і, нарешті, отримати після реалізації проєкту підтвердження досягнення 10% приросту. Вимірювання рівнів біорізноманіття до і після будівництва ґрунтується на The Biodiversity Metric 2.0¹, що забезпечує спосіб вимірювання та обліку як втрат, так і вигоди для біорізноманіття в результаті забудови або зміни землекористування. Додамо, що показник біорізноманіття 2.0 також поширено й на водні екосистеми. Відповідальність за запровадження принципу «чистий прибуток» від біорізноманіття покладено на Natural England². Зазначимо, що в національному правовому полі принцип «чистого прибутку» поки що не знайшов свого безпосереднього втілення, хоча позитивним кроком є набрання чиннос-

¹ The Biodiversity Metric 2.0 (JP029). *Natural England* : Archive site for the Biodiversity Metric 2.0, 3.0, 3.1 and the beta test version of the Small Sites Metric : published by Natural England on 29 July 2019. URL: <http://nepubprod.appspot.com/publication/5850908674228224> (дата звернення: 12.05.2023).

² Donets O. Instituting Principle for the reproduction (restoration) of natural resources and complexes in the Context of Ensuring and Protecting Fundamental Human Rights. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2021. Iss. 4 (12). P. 62–89. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.4-a000085>.

ті законами України «Про оцінку впливу на довкілля»¹ та «Про стратегічну екологічну оцінку»², сферою дії яких є врегулювання відносин щодо оцінки наслідків для довкілля, у тому числі для здоров'я населення; запобігання шкоди довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів. Втрата біорізноманіття є критичним явищем, що загрожує всім екосистемам, у зв'язку із чим особливого значення набуває питання сталого розвитку населених пунктів України та врахування екологобезпекової складової при плануванні та забудові території населених пунктів.

Ідея ролі та відповідальності міст за екологічні проблеми у світі фактично стала не тільки преамбулою Статуту (Хартії) європейських великих і малих міст на шляху до сталого розвитку, затвердженого в м. Ольборг, Данія, 27.05.1994³, але й основою Концепції сталого розвитку, що включає три основні складові – соціальної справедливості, стабільної економіки та екологічної стійкості. Причому соціальна справедливість обов'язково повинна ґрунтуватися на економічній стабільності та справедливості, які вимагають екологічної стійкості. Екологічна стійкість як складова концепції міст на шляху до сталого розвитку означає збереження природного капіталу, при якому нормативи споживання відновлюваних природних ресурсів, водних і енергетичних ресурсів не перевищує показників, за яких природні системи можуть самопоповнюватися, а швидкість споживання невідновлюваних природних ресурсів не перевищує темпи, за яких змінюються стабільні поновлювані ресурси. Екологічна стійкість також означає, що швидкість викидів забруднюючих речовин не перевищує здатність повітря, води і ґрунту поглинати й обробляти такі речовини. Крім того, екологічна стійкість тягне за собою збереження біорізноманіття, здоров'я людини, а також якості повітря, води та ґрунту за стандартами, до-

¹ Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 №2059-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2059-19> (дата звернення: 23.03.2023).

² Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20.03.2018 №2354-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2354-19> (дата звернення: 23.03.2023).

³ Charter of European Cities & Towns Towards Sustainability (as approved by the participants at the European Conference on Sustainable Cities & Towns in Aalborg, Denmark on 27 May 1994). URL: http://www.sustainablecities.eu/fileadmin/repository/Aalborg_Charter/Aalborg_Charter_English.pdf (дата звернення: 01.05.2023).

статніми для підтримки життя та благополуччя людини, тваринного й рослинного світу¹. Таким чином, *сталій розвиток населених пунктів* – це соціально, економічно і екологічно збалансований розвиток міських і сільських поселень, спрямований на створення їхнього економічного потенціалу, повноцінного життєвого середовища для сучасного й наступних поколінь на основі раціонального використання ресурсів (природних, трудових, виробничих, науково-технічних, інтелектуальних тощо), технологічного переоснащення і реструктуризації підприємств, удосконалення соціальної, виробничої, транспортної, комунікаційно-інформаційної, інженерної, екологічної інфраструктури, поліпшення умов проживання, відпочинку й оздоровлення, збереження та збагачення біологічного різноманіття і культурної спадщини². Сталій розвиток населених пунктів може бути досягнутий завдяки: 1) реалізації заходів правової охорони навколишнього природного середовища на відповідних територіях; 2) дотриманню екологічних вимог містобудівної діяльності та благоустрою населених пунктів; 3) дотримання вимог державних санітарних правил планування та за-

¹ Особливого значення для забезпечення сталого розвитку міст як середовища життєдіяльності людини набувають державні санітарні норми та правила, санітарно-гігієнічні та санітарно-протиепідемічні правила і норми, санітарно-епідеміологічні правила і норми, протиепідемічні правила і норми, гігієнічні та протиепідемічні правила і норми, державні санітарно-епідеміологічні нормативи, санітарні регламенти, які є обов'язковими для виконання нормативно-правовими актами центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, що встановлюють медичні вимоги безпеки щодо середовища життєдіяльності та окремих його факторів, недотримання яких створює загрозу здоров'ю і життю людини та майбутніх поколінь, а також загрозу виникнення і розповсюдження інфекційних хвороб і масових неінфекційних захворювань (отруєнь) серед населення. Так, наприклад, відповідно до Державних санітарних норм та правил утримання територій населених місць кліматичні умови (температура повітря, вітровий режим, сонячна радіація і т. ін.) мають відповідати будівельним нормам і правилам, оскільки вони визначають систему й вид забудови, що забезпечує оптимальні гігієнічні умови проживання населення (інсоляцію, провітрювання, захист від вітру та ін.). У населених пунктах із незадовільними умовами самоочищення природного середовища (туманоутворення, низькі температурні інверсії і т. ін.) і високим потенціалом забруднення атмосфери забороняється розміщувати підприємства I та II класу небезпеки тощо (див.: Про затвердження Державних санітарних норм та правил утримання територій населених місць : наказ М-ва охорони здоров'я України від 17.03.2011 № 145. *Офіційний вісник України*. 2011. № 27. Ст. 1140).

² Концепція сталого розвитку населених пунктів : схвал. постановою Верхов. Ради України від 24.12.1999 № 1359-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1359-14> (дата звернення: 27.05.2023).

будови населених пунктів і забезпечення в них санітарного режиму; 4) охороні зелених насаджень тощо. Додамо, що основними напрямками державної політики щодо забезпечення сталого розвитку населених пунктів є: 1) узгодженість соціального, економічного, містобудівного і екологічного аспектів розвитку населених пунктів і оточуючих територій; 2) раціональне використання земельних, водних, рекреаційних та інших природних ресурсів, створення умов для їх відновлення; 3) удосконалення соціальної інфраструктури населених пунктів із метою створення умов для розвитку дошкільного виховання, освіти, культури, охорони здоров'я, фізичної культури і відпочинку, поліпшення демографічної ситуації; 4) підвищення рівня забезпеченості житлом, виходячи з потреб і можливостей різних верств населення, гарантованого забезпечення житлом соціально незахищених громадян; 5) збереження і раціональна експлуатація наявного житлового фонду, інших будинків і споруд, реконструкція та модернізація застарілої забудови з дотриманням соціальних стандартів і санітарно-гігієнічних умов; 6) удосконалення виробничої інфраструктури із забезпеченням її економічної ефективності і соціальним спрямуванням, створенням належних умов для розвитку підприємств усіх форм власності для продуктивної зайнятості населення, відновлення кадрового й наукового потенціалу, достатньої кількості робочих місць; 7) удосконалення транспортної інфраструктури, зокрема розвиток усіх видів пасажирського транспорту загального користування, забезпечення міського та міжміського сполучення, сільських поселень із міськими та між собою; 8) розвиток інженерної інфраструктури (впровадження нових технологій, мереж і споруд енергопостачання, теплозабезпечення, водопостачання, каналізації), впровадження енергозберігаючих систем інженерно-технічного забезпечення населених пунктів; 9) забезпечення державного регулювання процесу планування і забудови населених пунктів шляхом розроблення генеральних планів, іншої містобудівної документації та місцевих правил забудови, здійснення контролю за їх реалізацією (з урахуванням державних, суспільних і приватних інтересів); 10) сприяння розвитку національних особливостей містобудування та архітектури; 11) охорона й раціональне використання пам'яток культурної спадщини; 12) формування повноцінного життєвого середовища, збалансування соціально-економічного розвитку поселень і прилеглих до них територій; 13) підтримка села з метою запобігання

створенню критичної урбанізації та запобігання створенню критичної диспропорції між кількістю населення в містах і селах; 14) поліпшення санітарно-гігієнічного та екологічного стану населених пунктів, створення безпечних для життя і здоров'я людини умов, упровадження сучасних систем збирання, вилучення, перероблення та знешкодження відходів; 15) забезпечення захисту від несприятливих природних явищ, запобігання виникненню техногенних аварій та ліквідація їх наслідків; 16) проведення наукових досліджень, які б сприяли вирішенню соціально-економічних, екологічних та інших питань забезпечення сталого розвитку населених пунктів; 17) створення інформаційних систем із використання наукових досліджень, статистичних та інших даних про населені пункти, передового досвіду щодо забезпечення їх сталого розвитку; 18) здійснення міжнародного співробітництва щодо забезпечення сталого розвитку населених пунктів; 19) удосконалення чинного законодавства й розроблення нових нормативно-правових актів з питань регулювання планування і забудови населених пунктів, реформування соціальної, житлової, інвестиційної політики, землекористування, охорони довкілля, діяльності органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування, громадян і юридичних осіб у сфері забезпечення сталого розвитку населених пунктів.

Підсумовуючи вищенаведене, зазначимо:

1. В Україні Концепція сталого розвитку населених пунктів (постанова Верховної Ради України від 24.12.1999 № 1359-XIV)¹ є основою для розроблення нормативно-правових актів і програм соціально-економічного розвитку населених пунктів, забезпечення скоординованої діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з розв'язання практичних завдань на державному, регіональному і місцевому рівнях. Положення Концепції відповідають принципам, проголошеним у Порядку денному на XXI століття, у заключних документах Конференції ООН із населених пунктів (Хабітат III) і рекомендаціях Європейської економічної комісії ООН. Концепція розрахована на довгостроковий період (15–20 років).

2. Населений пункт (англ. – settlement, inhabited locality) є поселенням, що характеризується: 1) просторовою обмеженістю та територіальною спільністю його структурних елементів – сукупностей житло-

¹ Концепція сталого розвитку населених пунктів : схвал. постановою Верхов. Ради України від 24.12.1999 № 1359-XIV.

вих приміщень та інших матеріальних форм існування людей (об'єктів інфраструктури, промисловості, місць прикладання праці, рекреаційних зон тощо); 2) різноманітною просторовою формою (компактна, розосереджена тощо); 3) розміром; 4) адміністративним статусом тощо. Додамо, що в доктрині права кількість населення та щільність поселення є загальними та найчастіше застосовуваними ознаками при класифікації населених пунктів на види.

3. Термін «урбанізований ландшафт» походить від латинського слова «urbanus» і означає зовнішній вигляд населених пунктів, беручи до уваги як забудоване, так і природне середовище. Урбанізований ландшафт є інтегральною геопросторовою системою, що складається з природних і створених людиною елементів у межах міста чи урбанізованої території та який відображає фізичну структуру населеного пункту та архітектурний дизайн. Він характеризується: 1) наявністю антропогенного впливу на природні компоненти довкілля; 2) створенням штучних об'єктів і територій, що змінюють природну структуру ландшафту; 3) виникненням специфічних екологічних проблем і ризиків, пов'язаних із забрудненням, виснаженням, деградацією та втратою біорізноманіття; 4) використанням природних ресурсів для забезпечення потреб міського господарства та населення.

4. Урбанізаційні процеси у світі є динамічними й індивідуальними для кожної країни. З 1950-х рр. в Україні почалися стрімкі урбанізаційні процеси, які часто є неконтрольованими та вимагають постійного моніторингу сучасного стану, тенденцій і наслідків урбанізації. Адже зміни, зумовлені розвитком урбанізаційних процесів, зумовлюють як позитивні, так і негативні наслідки. У свою чергу, моніторинг та ідентифікація наслідків урбанізаційних процесів є необхідною умовою прийняття ефективних управлінських рішень та формування і реалізації державної політики щодо забезпечення інтересів громадян. Для вирішення означених проблем у доктрині права вироблено низку правових інструментів, наприклад, просторово-територіальний устрій, у рамках якого розрізняють: встановлення та зміну меж адміністративно-територіальних одиниць (гл. 29 ЗК України); планування використання земель (гл. 30 ЗК України); землеустрій (гл. 31 ЗК України); державні, цільові, міждержавні та регіональні програми у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів (гл. 2 ВК України); лісовпорядкування (гл. 8 ЛК України); порядок створення й оголошення

територій та об'єктів природно-заповідного фонду (розділ VII Закону України «Про природно-заповідний фонд України»); засоби забезпечення формування, збереження та раціонального використання екомережі (статті 13–15 Закону України «Про екологічну мережу України»)¹.

5. Особливого значення для забезпечення сталого розвитку міст з урахуванням державних і громадських інтересів набуває планування і забудова територій – діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб, яка передбачає: 1) прогнозування розвитку територій; 2) забезпечення раціонального розселення і визначення напрямів сталого розвитку територій; 3) обґрунтування розподілу земель за цільовим призначенням; 4) взаємоузгодження державних, громадських та приватних інтересів під час планування і забудови територій; 5) визначення і раціональне взаємне розташування зон житлової та громадської забудови, виробничих, транспортних, рекреаційних, природоохоронних, оздоровчих, історико-культурних та інших зон і об'єктів; 6) встановлення режиму забудови територій, на яких передбачено провадження містобудівної діяльності; 7) розроблення містобудівної та проектної документації, будівництво об'єктів; 8) реконструкцію існуючої забудови та територій; 9) збереження, створення та відновлення рекреаційних, природоохоронних, оздоровчих територій та об'єктів, ландшафтів, лісів, парків, скверів, окремих зелених насаджень; 10) створення та розвиток інженерно-транспортної інфраструктури; 10¹) створення безперешкодного життєвого середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями та інших маломобільних груп населення; 11) проведення моніторингу забудови; 12) ведення містобудівного кадастру; 13) здійснення контролю у сфері містобудування (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»², нумерацію пунктів збережено).

6. За даними Київської школи економіки (KSE) станом на грудень 2022 р., Україна від початку збройного конфлікту зазнала 138 млрд дол. прямих задокументованих збитків. Збитки від руйнувань житлового фонду оцінюються у 54 млрд дол. (пошкоджено або зруйновано близько 150 тис. житлових будинків). Найбільш

¹ Екологічне право : підручник / А. П. Гетьман, Г. В. Анісімова, А. К. Соколова та ін. ; за ред. А. П. Гетьмана. С. 67.

² Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 № 3038-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17> (дата звернення: 27.05.2023).

постраждалими сферами залишаються також інфраструктура – 35,5 млрд дол. – та промисловість – 13 млрд дол. втрат. Збитки, завдані екології, складають 14 млрд дол., агропромислового комплексу й земельним ресурсам – 6,6 млрд дол.¹ У зв'язку із цим повоєнне відновлення України набуває особливого значення. Відзначимо, що повоєнне відновлення українських міст є багатограним і комплексним процесом, який вимагає не лише поточних кроків, а й бачення сталого розвитку на наступні десятиліття. Нові виклики, пов'язані з війною, – забезпечення збалансованого розселення переселенців, релокація підприємств і бізнесу по всіх регіонах країни, створення соціально орієнтованого бізнес-середовища як передумови розвитку економічного простору громад – мають поєднуватися з упровадженням найкращих, найсучасніших світових підходів і практик містобудування та архітектури, а також ЦСР ООН. Людиноцентризм, раціональне просторове планування, забезпечення балансу розселення та робочих місць, стала міська мобільність, інклюзивність, енергоефективність, екологічність та чимало інших сучасних тенденцій розвитку населених пунктів мають стати дороговказами відновлення України². Крім того, застосування моделі циркулярної економіки для підтримки засобів існування громади, підвищення загальної ефективності та збалансованості природокористування (включаючи споживання та постачання енергії) у поєднанні зі збільшенням частки місцевих відновлюваних джерел енергії та будівництво будівель відповідно до стандарту Near Zero Energy Building (NZEB) є ключовим фактором виконання вимог Європейської зеленої угоди. Ці аспекти повністю узгоджуються з поточною інтеграцією України у ЄС. Крім того, реалізація обраного курсу на досягнення енергетичної автономії від імпортованого викопного палива «започаткує» еру зеленої трансформації інфраструктури населених пунктів України.

¹ Панченко Л. Зруйнована Україна: наслідки війни для наших міст, природи та сільського господарства. *Хмарочос* : вебсайт. 27.03.2023. URL: <https://hmarochos.kiev.ua/2023/03/27/zrujnovana-ukrayina-naslidky-vijny-dlya-nashyh-mist-ryudoty-ta-sil'skogo-gospodarstva/> (дата звернення: 27.05.2023).

² Проєкт Плану відновлення та розвитку / Комітет № 1, група «Будівництво, містобудування, модернізація міст та регіонів України». URL: https://uploads-ssl.webflow.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c1aefa7f5d65f86b32d75f_Будівництво%2C%20містобудування%2C%20модернізація%20міст%20та%20регіонів.pdf (дата звернення: 27.05.2023).